

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՄԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

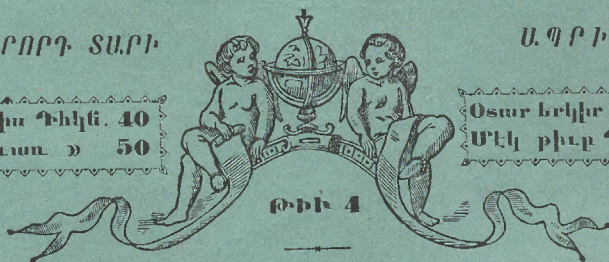
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Ա. ՊՐԻԼ

Պօլիս Գեղին. 40
Գաւառ » 50

Օստր Երկիր Յը. 12
Մէկ քիւր Գե. 4



ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կրթական խնդիր Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ
Թուրք եւ յարակից արուեստ Լ. Ե. Տ.
Մարդ (Լամառդին) Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Ազգ. կրթութիւն եւ Համազգեաց վարժարան ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Ասեւախօսութիւն ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇԻ
Անկիւ բանաստեղծութիւն մը ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿՅԱՇԵԱՆԻ
Նոր դասագիրք Թուրքիայի ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Յուդիկ անցելոյն Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ
Ի մահ աւազակին ՄԻՀՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ
Նամակ Գեղ. Օրմանեանի Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Գիտական, Սահարա Է. Լ. ՊՈՒՎԻԷ
Մկրտիչ Էմին ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Հայն ի Ֆռանսա ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Կ. ՊՐԻԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

1886

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԱՐԵՐՔ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ազատ թարգմանութիւն Տ. Մատթէոս Մամուրեանի.
Դին 4 դահեկան :

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԴՐԱՄ

Բանախօսութիւն Տ. Ռէթէոս Պէրպէրեանի, արտասան-
եալ ի լսարանի Ասիական ընկերութեան ի Սիլլոզոսն Յու-
նաց ի Բերա. Դին 3 դահեկան :

ՎԻՊԱԿԱՆ

Ի Թ Ս.

ԴՔՍՈՒՀԻ ԹՕԿԷՆՊՈՒՐԿԻ

Թարգմանեաց ի գերմաներէնէ Տ. Գարրիէլ Գրասէր-
եան :

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՄ

ԱՄՍԵԱՑ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ⁽¹⁾

(ԹԷ ՀԱՅԲ ՀԱՒԱՍԱՐԵՆ ՖՌԱՆՍԱՅԻՈՑ...) 

Տիրուհիք եւ Տեարք, աւետիս Ձեզ, ֆռանսացւոց հաւասարած են Հայք: Այնքան դարուց, այնքան թագաւորաց ու նախարարաց ու մատենագրաց աշխատութիւնք, այնքան պատերազմունք եւ այնքան յեղափոխութիւնք, ընդունայն եղած են: Մենք, քառորդ դարու մէջ, Եւրոպայի մէկ ծայրն՝ որ հազիւ Եւրոպա կը համարուի, առանց յոգնալստտակ աշխատութեանց, առանց լեռնակուտակ մատենագրութեանց, առանց դիմուց, առանց դործեաց, ահա հաւասարած ենք ֆռանսական այն մեծ ազգին, որ, իւր լեզուով, իւր մատենագրութեամբ, իւր քաղաքական ազդեցութեամբ (մանաւանդ քանի մը տարի յառաջ) աշխարհի կը տիրէ: Հետա-

(1) Մարտ 2ի լսարանին համար Ասիական Ընկերութեան Տնօրէն Ժողովն ինձ յանձնեց բանախօսութիւն մը պատրասել զոր պիտ' արձատանէի, եւ ի Հայ բանախօսներէն մին ներկայ չը գտնուէր անակնկալ արգելանք: Անօգուտ չեմ համարիր Հանդիսիս մէջ հրատարակել սոյն բանախօսութիւնն:

քրքրութիւննիդ կը շարժի, Տիրուհիք եւ Տեարք ունկնդիրք. կը դարմանաք. կը հարցնէք. «Բայց ինչպէս հնար է այդ. ֆռանսացւոց՝ մեք աննշան Հայքս՝ ինչպէս հաւասարեցանք:»

«Ինչպէս» կը հարցնէք. հապա՞ լատիներէնի խնդիրն, որ ի ֆռանսա կը յուզուի յաւէտ քան երբեք: Ո՞չ ապաքէն մեք Հայքս ալ կը զբաղինք այսօր դրաբարի խնդիրով: Ահա ինչպէս Հայերս հաւասարեցանք ֆռանսացւոց...: Կը ծիծաղիք: Կը բողբոջեմ: Միշտ կը ծիծաղիք: Ուրեմն հաստատեմ թէ, ֆռանսական մեծ ազգին, դարերէ ի վեր անընդհատ զարգացող ու յառաջացող այն հռչակաւոր ազգին, փոքրիկ Հայ ազգն՝ հազիւ կէս դար յառաջ զարգանալ սկսող աննշան Հայ ազգն՝ հաւասար է գրէթէ կրթական խնդրոյն մէջ: Եւ ազգի մը կրթական վիճակն ո՞չ ապաքէն այդ ազգին զարգացման աստիճանաշափն է:

Պատուական ունկնդիրներս իրենք իրենց պիտ' ըսեն. «Ճշմարտութիւնն այն էր մինչեւ ցայսօր թէ նիւթապէս ու բարոյապէս ֆռանսացիք այնքան հեռու են Հայերէն որքան Արեւմուտք հեռու է Արեւելքէն: Սակայն Պարոն Բանախօսին ըսածն ալ ճշմարտութեան երեւոյթ մ'ունենալ կը թուի. Գրաբարի կամ հին լեզուի խնդիրն արդարեւ կը յուզուի ֆռանսացւոց ու Հայոց մէջ. առկէ կրնանք հետեւցնել... բայց տեսնենք Պարոն Բանախօսն ինչպէս պիտի հաստատէ այն բառասօսն՝ թե Հայք հաւասար են ֆռանսացւոց:» Շնորհակալ եմ, աղնիւ ունկնդիրներս, որ իմ գաղափարս բառասօսն անուանելու պատիւն ինձ կ'ընէք: Նորայրի մեծ ծանրաշարժ բառարանին մէջ դանդաղեցայ նայելու Paradoxe բառին հայերէնն. եւ ես ալ չը համարձակեցայ բառ մը յօրինել, որովհետեւ աշխարհաբարի հեղինակաց այլ եւս չը պիտի ներուին այդպիսի յանդգնութիւնք, այժմ որ կայ ճաշակ ոսկեղէն դպրութեան: Այլ թէ՛ ունենանք կամ ո՞չ Paradoxe բառին հայերէնն, ինձ յաւէտ սիրելի է բառասօսն: Ուշադրութիւն ըրած եմ թէ միտքն ոչինչ աւելի կը հրաւիրէ մտածութեան քան բառասօսն. Հաճոյք ու տհաճութիւն միանգամայն կը զգայ մարդ՝ բառասօսն մը լսելով: Ճշմարտութիւն մը անգաւորուած է մտքիդ մէջ. բառասօսն

յանակնկալս կու գայ՝ բարեկենդանի դիմակաւորի մը խօլ զուարթութեամբն աղաղակել այդ ճշմարտութեան. «Տեղդ տաքցուցիր: Ե՛լ, քիչ մ'ալ ես նստիմ: Յոգնած չեմ. այլ քմահաճոյք մ'է: Շնորհ, հիմա օձիքէդ կը բռնեմ ու վար կը նետեմ ըզքեզ...»

Կը սիրեմ քառասօսն: Հեղինակ մ'ըսած է — եւ բաւական հեղինակներ կրկնած են — թէ այսօրուան քառասօսն է վաղուան ճշմարտութիւնն: Այլ որքան գոհ եմ որ իմ քառասօսս այս վայրկենէն իսկ ճշմարտութեան երեւոյթն ունենալ կը թուի ձեզ, եւ թերեւս բանախօսութիւնս աւարտելէ յառաջ իրրեւ ճշմարտութիւն ամենէն ընդունուի: Հակառակ պարագային մէջ, այսինքն եթէ չը յաջողիմ յարգամեծար ունկնդիրներս համոզել թէ Հայք հաւասար են Ֆրանսացոց կամ գրեթէ, դարձեալ գոհ պիտի մեկնիմ այս սրահէն, որովհետեւ քառասօսս մը յայտնած ըլլալու փառքն յաւէտ պիտ' ունենամ:

Հիմայ մտիկ ըրէք ինձ, եթէ կը հաճիք, Տիրուհիք եւ Տեաքք իմ: Ատեն ատեն ձայն մը տնտեսագիտական աշխարհին մէջ արձագանգ կը գտնէ. դասական կամ ուղղափառ տնտեսագէտք՝ ի լուր այդ ձայնին՝ կը վրդովին. օրէնքներ եւ իրողութիւններ իրար կ'անցնեն, Ատամ Սմիթն ու Ժան-Պաղիսդ Սէյն ի վկայութիւն կը կոչեն, եւ կը գոչեն՝ մինչեւ որ խեղդեն միւս ձայնն. Ո՞րն է այդ միւս ձայնն. *Horn up, corn down*. Գեթիսն անցնի՝ *արտոյն*, կեցցե՛ արտաւայրն: Ըստ տնտեսագիտաց՝ յետադիմութիւն մը պիտ' ըլլար *corn* (ցորեն)էն *horn* (արջառ)ին վերադառնալ. որովհետեւ խաշնարածական վիճակին վրայ յառաջադիմութիւն մ'է հողագործական վիճակն: Ատեն ատեն ձայն մ'ալ արձագանգ կը գտնէ դրական աշխարհին մէջ. իմաստասէրք կը հրճուին, արհեստաւոր ծնողք կը խայտան, գիտունք յաղթական կերպարանք մը կ'առնուն, Ժողովուրդն անհուն աղաղակ մը կ'արձակէ ցնծութեան. Ո՞րն է այդ ձայնն. Վա՛ր անցնին հին շեգուներն, կեցցե՛ն կենդանի շեգուներն:

Վերջերս Ֆրանսայի մէջ հրատարակուած գիրք մը յու-

զեց՝ այսպէս՝ բոլոր գրական ու գիտական աշխարհն, բոլոր ուսուցչական աշխարհն, ի մի բան՝ բոլոր ֆռանսական աշխարհն: Այդ գրքին մէջ, որ անունն է *Լատիներէնի խնդիրն* (*La question du latin*), եթէ չը կային այդ բառերն «Վար անցնի՛ր լատիներէնն», այլ խստիւ կը դատաւարտուէր լատին լեզուին ուսուցումն: Ի՛նչ մեղքս պահեմ, դեռ չը կարդացի Պարոն Ֆռաուիի գիրքն. այլ գրեթէ այդ գրքին ընդարձակութեամբ բան կարդացի սոյն հրատարակութեան վրայ. *Լատիներէնի խնդրոյն վրայ կարդացի Կրքոսքեան համագրային Հանդիսին, Ժամանակակից Հանդիսին, Մանկավարժական Հանդիսին եւ Տնտեսագիտաց օրագրին կարծիքներն*. Ըսի ձեզ, ամեն հանդէսք եւ ամեն օրաթերթք խօսեցան այդ գրքին վրայ, այդ գրքին առթիւ: Չը գիտեմ էմիլ Զօլան՝ մեր ժամանակին ամենէն ժողովրդական հեղինակն՝ ալ գրեց կամ ի՛նչ գրեց *Լատիներէնի խնդրոյն վրայ*. Գիտեմ միայն (մարդու բան մի ըսէք) թէ Զօլան գաղտուկ լատիներէն կ'ուսանի, լատինն ու հինն՝ իւր փորձառական հրատարակութեանց մէջ գետնէ գետին զարնելէ յետոյ: Գրեցին, խօսեցան, աղաղակեցին, այո՛. կը խօսին, կը գրեն, կ'աղաղակեն դեռ. Պե՛սֆ ե քառնաշ քե ոչ լատիներէնն. մեռած լատիներէնին... կենաց ու մահուան վրայ է խնդիրն. *To be or not to be, that is the question*. Ֆռաուի կ'ուզէ յունարէնի եւ լատիներէնի բարձունքն ամեն դպրոցէ, ամեն տեղէ, թէեւ ինք երկրորդական վարժարաններէն բարձման վրայ խօսի. «Պիտի լիորձեմ (կ'ըսէ) սալացուցանել թէ հին լեզուներն երկրորդական կրթութեան՝ յայտադրէն սլարոն ջնջուիլ:» Ի՞նչպէս պիտի ապացուցանէ:

Պ. Ֆռաուի չորսի կը բաժնէ լատիներէնի ուսուցման կողմանակիցներուն փաստերն. 1^o. Թէ հին լեզուի մ'ուսումն ընտիր մարմնամարդ մ'է տղայոց մտքին համար. 2^o. Թէ լատիներէնի ծանօթութիւնն անհրաժեշտ է ֆռանսերէն լաւ գիտնալու համար, 3^o Թէ հաղորդակցութիւնն հնութեան մեծ մարդոց ու մեծ մասնագրաց հետ՝ կը յօրինէ միտքն ու սիրան. 4^o. Թէ արդի քաղաքակրթութիւնն յունա-հռոմէական քաղաքակրթութեան զուստը գոլով, լաւագոյն

մշակութիւնն զոր կրնանք տալ նոր սերնդոց՝ այն մշակութիւնն է զոր փոխ կ'առնունք մեր վարսետներէն :

Հատիներէնի կուսակցաց այս փաստերուն մի առ մի պատասխանելով, Պ. Ֆռառի կ'ըսէ. Նախ թէ, կ'ընդունի որ տղայոց կը յարմարի լեզուներու դաստիարակութիւնն (éducation des langues). բայց արդի լեզուք՝ լատիններէնի նմոն տարապայման յոգնութիւն չեն պահանջեր, եւ պարտին հետեւաբար նախամեծար համարուիլ հին լեզուներէն : Երկրորդ թէ, կը հասկնայ տղան՝ որ դպրոցէն դուրս օգուտ մը չը պիտի ունենայ լատիններէնն. ուստի, պատուոյ ու մրցանակի համար կ'ուսանի զայն, եւ ոչ օգտի համար : Ծնողքներն ալ այսպէս կը խորհին. ամօթ կը համարին, եթէ լատիններէն չը գիտնան իրենց տղաք. սոքա՝ ցոյցի համար՝ ուսանելու են լատիններէն կամ քանի մը տարիներ անցուցած ըլլալու են հաստատութեան մը մէջ՝ ուր կ'ուսուցուի լատիններէն : Երրորդ թէ, հին լեզուաց գեղեցկութիւնք անցած են արդի լեզուին մէջ. եօթեւտասներորդ դարու դրականութիւնն օրինակ ունէր հին մատենագիրներն, եւ՝ ըստ Վիգդօու իւկոյի բացատրութեան՝ ընդօրինակութեանց թանգարան մ'է այն : Մեր հեղինակաց այդ մասնաւոր նկարագիրն իրենց սկզբնատիպ օրինակաց ծանօթանալու չը պարտաւորեր ըզմեզ, այլ իրաւունք կու տայ զանց առնելու զայնս : Այնուհետեւ, Յոյնք եւ Հռոմք՝ բարոյականութեան ու քաղաքագիտութեան դարչելի դասատուներ են մեզ համար, եւ Հռոմայեցւոյ գրականութիւնն առաւել սկզբնատիպ չէ քան մերն : Եթէ հնոց գաղափարք աւելի պարզ են, պատճառն այն է թէ իրենց հորիզոնք առաւել անձուկ են, իրենց դատաստանք նուազ լուսաւոր ու նուազ խղճահար : Զորրորդ թէ, լաբուատ եւ իրմէ յետոյ ժիւլ Սիմօն ի զմէր կը խօսին յունալատինական աւանդութեան վրայ : Մենք Աթէնքէն ու Հռոմէն չենք սերիւր ուղղակի, որպէս ուղղակի չենք սերիւր միջին դարէն : Մէկ խօսքով, Ֆռանաացի ենք մենք :

Կրթութեան հարստացոյցին Հանդեսին խմբագրապետն, անուանին Պ. Տրէյֆուս-Պուլզադ, ոյր վերլուծումն յառաջ բերի Խնդիր շահիներէնի դրքին, այն դրքէն կը քաղէ հետա-

գայ առածներն, որք ոգին կը կազմեն Պ. Ֆռառիի հրատարակութեան, եւ ոյց ծանօթութիւնն ազնիւ ունկնդրաց տեղութիւնն չը պիտի պատճառէր: Կան արուեստ արտադրական եւ արուեստ անարտադրական... Հոյսագործ, վաճառական, արհեստաւոր, գործաւոր, արհեստպէս, իրենց աշխատութեամբ կ'աւելցնեն հարկաւոր, օգտակար կամ հաճոյական առարկայից գումարն... Չինուոր, քահանայ, բժիշկ, քաղաքացի եւ օրհնագիտ ոչինչ կը յաւելուն երկրին հարստութեան վրայ: — Դասական ուսումնէն իբրեւ մտաւոր աղբիւր եմ, որք շատ կան կ'ընտրուին, կը քաղադրուին ու կը քանակուին, առանց նկատարարութեան առնուելու մշակութեանց աշխատանքիս եւ հողերու յատկութիւնն: — Տարօրինակ բան մը պիտի ըլլար, եթէ մարտարուեստից ու վաճառականութեան աշխատանքից զարգացումն յառաջ չը բերէր փոփոխութիւն մը մեր դաստիարակութեան դրութեանց մէջ, եթէ նպաստ ունենային մանաւանդ օգտակարն...: Մենք մեզ օրինակ բռնեցինք Յոյներն եւ Հռոմայեցիներն, այժմ փորձենք հետեւիլ Անգլիացւոյ եւ Ամերիկացւոյ:

Տիկնայք իմ եւ Տեառք, Պարոն Ֆռառիի գրքին պարտաւորութեան տեղեկացանք: Այժմ, քննադատութեան սկիւնք. պիտի քննադատենք մեր հեղինակն, նոյնպէս եւ իր քննադատներն:

Ամենէն աւելի իմ աչքիս զարկաւ այն անխմատ խօսքն թէ, հողագործք, վաճառականք, արհեստագործք, գործաւորք եւ արհեստապետք միայն իրենց աշխատութեամբ կ'աւելցնեն երկրի մը հարստութիւնն: Ո՛հ, Պարոն Ռաուլ Ֆռառի, հրամանքդ Ֆռանսայի համալսարանէն ըլլալովդ հանդերձ՝ տակաւին ճիշդ գաղափար մը չունիս ո՛չ աշխատութեան վրայ, ո՛չ հարստութեան վրայ. եւ կը զարմանամ որ անողքն Ռուքսէլ՝ Տնտեսագիտաց օրագրին մէջ հրատարակութեանդ վրայ խօսած տոնն՝ երեսիդ չը զարներ կամ գէթ չը զգացներ քեզ այս նկատմամբ անհաւատալի տգիտութիւնդ: Ուստի, ես որ Ֆռանսական համալսարանին գրեթէ մէկ դուռնէն մտածու միւս դուռնէն ելած եմ միայն, կը համարձակիմ ըսել քեզ

Թէ՛ աշխատութիւն ըստած՝ բանն այնքան համեստ բան մը չէ՛. եւ անոնք՝ որ միայն կ'աշխատին ըստ քեզ՝ անոնք կը կատարեն ամենէն հասարակ աշխատութիւնն: Հրամանքդ գիտես, Տիար Ռաուլ Ֆռառլի, Թէ Բասդէօն ի՞նչ կ'ընէ. քար չը կրեր, մաճ կամ մուրճ ալ չը շարժեր, առեւտուր ալ չընէր, գործարանապետ ալ չէ, վերջապէս քու աշխատող կոչած դասերէդ ոչ միոյն կը պատկանի. սակայն ես կ'ըսես քեզ, եւ տիեզերք համօրէն կը հռչակեն արդէն, Թէ Բասդէօն կ'աշխատի՝ բառին ընդարձակագոյն նշանակութեամբ, որպէս կ'աշխատէր Նիւդըն, որպէս կ'աշխատէր Լայպնից, որպէս կ'աշխատէր Ֆռանքլին, որպէս կ'աշխատէր Լաբլաս, որպէս կ'աշխատէր Օկլեսդ Գօնդ: Հարցո՛ւր այն արհեստագործաց՝ որք կը կարծես Թէ միայն կ'աշխատին. հարցո՛ւր անոնց, եւ պիտի գիտնաս Թէ ճարտարարուեստք ինչ կը պարտին այդ անձանց, ինչ կը պարտին համայն գիտնոց: Հարցո՛ւր յաւէտ կամ նուազ ուսեալ արհեստագործներուն՝ Թէ ոչ միայն երկրի մը, հապա բոլոր երկրին, հապա բոլոր ազգաց հարստութիւնն ալ չաւելցուցլ՞ն այն մարդիկ, որք աշխարհներ գտան երկրի վրայ եւ աշխարհներ երկնից մէջ, որք՝ մտածելով ու մտտենադրելով՝ դիւրացուցին ազգաց յարաբերութիւններն, որք՝ մտածելով ու հաշուելով՝ օժտեցին մարդկութիւնն այնքան նորանոր գործիքներով ու մեքենաներով, որք՝ մտածելով ու մարտնչելով՝ տարածեցին լոյսն հոս ժողովրդական դասուց մէջ եւ հոն վայրենի եղիւլի ժողովրդոց մէջ: Կը տեսնէ՞ք, համալսարանական չ'ըլլալով ես ձեզ նման, զձեզ հերքելու համար ոչ Ադամ Սմիթն օգնութեան կոչեցի՝ որպէս զի սահմանէ նարստութիւնն, եւ ոչ Տիւնօյէին դիմեցի՝ որպէս զի բացատրէ աշխատութիւնն. հասարակաց միտքն ինձ բաւական եղաւ:

Օգտակարն նպասակ ունենալ պարտիմ կ'ըսէք: Այսու՝ բազմաց հետ՝ կ'անտեսէք Գիտութիւնն, որ կը պատուիրէ մեր բոլոր կարօլութեանց հաւասար զարգացումն: Նպատակ ունենալ պարտինք հաւասարապէս օգտակարն ու գեղեցիկն: Հոս, ներեցէք ինձ որ բան մը պատմեմ Ձեզ. — Սոյն Բերաթաղին ազգայինք էր երբեմն գիմած են այն բարձր անձնաւոր-

ւորութեան որ բարեհաճեցաւ Ասիական ընկերութեան լրարանին համար շնորհել իւր հովանաւորութիւնն . Առ Վսեմաշուք Սերվիչէն էֆէնտի դիմած են Բերայի Հայք , խնդրելով Նորին Վսեմութենէն որ բարեհաճի սոյն թաղին վարժարանաց վերին հսկողութիւնն ստանձնել ազգասիրարար . մեծ բժիշկն յայտներ է թէ ինչ կերպով կ'իմանայ դպրոցի մը կանոնադրութիւնն յօրինել . ըսած է թէ նախակրթական սրահէն դատ , պարտի Բերայի վարժարանն ունենալ երկու բարձրագոյն դասարաններ՝ քանի մը կարգերու բաժնուած . այդ դասարանաց միոյն մէջ աշակերտք պիտ' ընդունին այն կրթութիւնն , որ կը համապատասխանէ Գեղեցիկի սկզբունքին , այսինքն ինչ որ գրական կրթութիւն կը կոչուի . իսկ միւս դասարանին մէջ աշակերտք պիտ' ընդունին այն կրթութիւնն , որ կը համապատասխանէ Օգտակարի սկզբունքին եւ որ է գործնական կրթութիւնն . Աւաղ , մեր Բերայի պատուական ազգայինք կը խորհին , թէ Սերվիչէն էֆէնտի յայտագիրն տնդործադրելի է դեռ Հայ ազգին համար : Չեն հասկընար թէ սոյն յայտագիրն , ամեն ազգաց համար եւ ամեն ժամանակի մէջ լաւագոյն յայտագիրն ըլլալէ դատ , կը յարմարի մանաւանդ մեր ազգին , որ ամենէն աւելի հարկադրուած է զբաղիլ հացի խնդրով , եւ ոյր զաւակունք՝ ի մեծ ցաւ Սերվիչէն էֆէնտիի եւ համայն ուղղախոհ ազգայնոց՝ դեռ ամեն բանէ աւելի կ'ուսանին ճարտասանութիւն ու Դիցաբանութիւն : — Արդ , կը տեսնեմ թէ հրամանքդ ալ , սիրելիդ իմ Պարոն Ֆռառի , հակառակ մեր գիտուն ու կատարելախոհ բժիշկին , կը խորհիս թէ դաստիարակութիւնն նպատակ ունենալու է միայն կամ ռեսուսանդ օգտակարն : Այդպէս խորհելն , այս , կը նշանակէ տգիտանալ գիտութեան , տգիտանալ պատմութեան , տգիտանալ ամենապարզ ուղղախոհութեան պահանջմանց : Բնութեան օրէնքն է ներդաշնակութիւն , հաւասարակշռութիւն : Պէտք է որ մեր կարողութեանց մէջ տիրէ ներդաշնակութիւն . պէտք է որ մեր տղայոց աւանդեալ ուսմանց մէջ լինի հաւասարակշռութիւն : Պէտք է որ մարդ կարենայ գործածել երկաթն իրրեւ խօփ . այլ եւ պէտք է որ մարդ կարենայ զայն գործածել

իրեւ գրիչ, իրեւ չղթայ ժամացոյցին, իրեւ գնդասեղ փողկապին. իրեւ առարկայ մը՝ յոր անուրջ մը, դադարաւ մը կը մարմնանայ կը պատկերանայ: Պէտք է որ մարդ քարն իւր ոտից պատուանդան ընէ. այլ եւ պէտք է որ քարին վրայ իւր խոհանքն ու տենչանքն արձանացնէ: Պէտք է որ դործարանաց մէջ ազնիւ փայտերով ու փղոսկրով նուագարանք պատրաստուին. այլ պէտք է միանգամայն որ պատրաստուին նուագածուք, գեղեցկին ու ներդաշնակութեան արուեստաւորք. պատրաստուին նուագածուք, որք ձայներով թարգմանեն հոգւոյն աւիւնն ու սրտին զգացմունքն. պէտք է պատրաստուին ականջներ, որպէս զի գնահատուին այդ նուագներն, որպէս զի մարդիկ այդ նուագներով յուզուին ու գեղեցիկ դործոց եռանդեամբ ձեռնամուխ լինին: Այո՛, պէտք է հոգադործն, եւ պէտք է դաստիարակն. որովհետեւ ոչ միայն հացով, այլ եւ ճամբարութեամբ կ'ստլրի մարդ. պէտք է արհեստաւորն, այլ եւ պէտք է արուեստագէտն. իսկ բժիշկն, եթէ աւելորդ է այն, դաստիարակն ալ աւելորդ է, եւ ինչո՞ւ չըսենք կեանքն ալ աւելորդ է...

Յունաց ու Հռոմայեցւոց օրինակին հետեւեցանք ցարդ. այսուհետեւ ալ փորձենք նմանիլ Անգլիացւոց եւ Ամերիկացւոց. կ'ըսէք: Այդ խօսքին մէջ հակասութիւն կայ, ներեցէք ինձ ըսել. կամ թէ կրկնութիւն կայ, եթէ լուագոյն կը համարիք: Տրամաբանութեան մէջ այդ տեսակ խօսքերն յատուկ անուն մ'ունին, կարծեմ. այլ մոռցայ (եւ արդէն ես համուսարանական չեմ): Աւելի ճիշդ կ'ըլլար, եթէ ըսէիք, օգտաբարոյ Տէր. Հետեւինք Յունաց, Հռոմայեցւոց, Անգլիացւոց եւ Ամերիկացւոց. որովհետեւ, Յոյնք ալ հին լեզուներ չէին ուսաներ, եթէ հին լեզուներ չեն ուսանիր Անգլիացիք եւ Ամերիկացիք. որովհետեւ Յոյնք ալ վաճառականութիւն, եւն, կ'ընէին, եթէ միայն վաճառականութիւն եւ արհեստագործութիւն կ'ընեն Անգլիացիք եւ Ամերիկացիք: Ամեն պարագայի մէջ, լուագոյնն այն է թէ կրթութիւնն ոչ գրական ըլլայ միայն եւ ոչ միմիայն դործնական. այլ ըլլայ բարեխառն, հասարաբաշխ, բանաւոր: Այս նկատմամբ, իրաւունք ունիք ըսելու թէ դասական ուսումներն Համալսարանին կողմէն ըստ կամս կ'որոշուին առանց չափու, եւն:

Գիտէ՞ք, Տիրուհիք եւ Տեարք, Պարոն Ֆռառի լատիներէնին տեղ՝ ոյր կատոնարար կը պահանջէ ջնջումն՝ ի՞նչ դնել կ'ուզէ եղեր — Աշխարհագրութիւն։ — Բայց վարժարանոց մէջ աշխարհագրութիւն արդէն կայ։ — Այնպէս չէ. ընդարձակ աշխարհագրութիւն, անսահման աշխարհագրութիւն։ Դասատուն երկրագունտի մը շուրջ պիտի բոլորէ տղաքն, եւ զոր օրինակ՝ Ֆռանսային վրայ կենալով՝ այդ երկրին հողին, ջուրին, բարձանց, խորոց վրայ, եւ Ֆռանսական ազգին ծագման, լեզուին, գրականութեան, օրինաց, բարուց, վերջապէս ամեն բանի վրայ պիտի խօսի եղեր ընդարձակօրէն։ Ֆռանսերէն լեզուն ալ առանց քերականութեան միմիայն գործնականօրէն պիտ' ուսանին եղեր աշակերտք, եւն, եւն։

Այսքան բաւ է, կարծեմ, խօսել այս գրքին վրայ, ուր լաւ բաներ ալ կան եղեր, լաւ կերպով բացատրուած։ Հեղինակն ունի եղեր ուրիշ երկասիրութիւն մ'ալ Ազգային վճանգ մակագրեալ եւ Ֆռանսական կաճառէն պատկեալ։ Պ. Ֆռառի յանցանքն է՝ կ'ըսուի՝ կանխորոշութիւն, կողմնակալութիւն (parti pris). այդ աշխոյժն, այդ չափազանցութիւնն իսկ՝ որ գործոյն յատկանիւքն են, պատճառ եղած են զի դիրքն այնքան յուզում պատճառէ բոլոր Ֆռանսայի մէջ։ Ուրիշ թերութիւն մ'ալ կ'ընծայեն քննադատք սոյն գործին. այն թէ՝ ոչինչ կայ հոն նոր. եւ ո՛չ գաղափար մը՝ որ յատուկ ըլլայ հեղինակին։ Այս թերութիւնն իմ արդարացումս ըլլայ թերեւս ձեր առջեւ, ո՞վ իմ ազնիւ ունկնդիրներս. զի Ձեզ համարձակեցայ խօսիլ գրքի՛ մը վրայ, զոր չեմ կարգացած. ինձ պիտի ներեն անշուշտ անոնք, որք գիտեն թէ՛ կարդացած եմ այն մատենագիրներն իսկ, ոյց գաղափարներն նոր ձեւի մը տակ ջանացած է Ֆռանսական հասարակութեան ներկայացնել Լասինտրէնի խնդրոյն հրապուրիչ հեղինակն. այդ մատենագիրք են գլխաւորապէս Պէյն եւ Հէրպէրդ Սրէնսէր։

Լասինտրէնի խնդրոյն վրայ խօսելէ յետոյ, եթէ ժամանակն ուշ չըլլար, պիտի խօսէի սոյն գրքին դէմ եղած քըն-

նադատութեանց վրայ: Քննադատելէ յետոյ Պ. Ֆռառին, պիտի քննադատէի իւր քննադատողներն ալ: Պիտի քննադատէի Պ. Ռուքսէլն՝ յՕրագրեն Տնտեսագիտաց, որ Լասիներենի խնդրոյն վրայ մատենախօսական յօդուածոյն մէջ հետադայ կերպիւ կը դատէ Հռոմայեցիներն եւ իրենց լեզուն «... ամենէն բարբարոս, ամենէն տգէտ, ամենէն ապականակիր ժողովրդեան այն աամլաբարբառն...» Ո՛հ, ո՛հ, կ'ազնւմ, Պարոն տնտեսագէտ: Պիտի քննադատէի Պ. Շառլ Պիլօն, որ Մանկավարժական Հանդիսին մէջ կը գրէ՝ Լասիներենի խնդրոյն առթիւ. «Փռանսայի համար ցաւալի պիտ' ըլլար որ հոն ոչ ոք այլ եւս ուսանէր այն գեղեցիկ հին լեզուներն, ոյց կը պարտինք մեր ազգային հանճարին իսկութիւնն (le meilleur de notre génie national)» Ա՛հ, ազնիւ եւ սիրելի Պարոն Պիլօ, ցաւալի չը պիտ' ըլլար Փռանսայի համար, եթէ նա չը կորուսանէր միջին դարուն այն գեղեցիկ գերանոյշ եւ աւելի տրամաբանական լեզուն. եթէ նա շարունակէր ներշնչուիլ դոռապստոներէն, իւր ազգային երգիչներէն ու պատմիչներէն. ո՛հ, դուք չէք գիտեր ազգային բառին նշանակութիւնն, ներեցէք ինձ ըսել, մեծանուն գրագէտ: Պիտի քննադատէի Ժանանակակից Հանդեսին Տնօրէն Պ. Ատուէն Ռըմազլըն, որ Լասիներենի խնդրոյն վրայ խօսելով իւր ամսաթերթին մէջ՝ կը գրէ՝ «Մենք ոչ կեղտ ենք ոչ Գերման. Լատինամիտ ենք, եւ Լատին պիտի մնանք:» Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, Պատուարժան Տնօրէն, պերճօրէն մէջ տեղ նետելով այդ Լատինամիտ կամ Լատինական (Latin d'esprit) բառն. այն թէ Սաքսոնական, Գերմանական կամ նոյն իսկ Սլաւական ազգերն նուա՞ղ գեղեցիկ ճաշակ ունին քան ըզձեզ, Լասիմիդ. բայց Ձեր Հանգիսին խմբագիրներէն մին՝ ամեն ազգաց եւ ամեն ժամանակաց բանաստեղծներուն մէջէն փնտռելով փնտռելով կը դանդ թէ «բանաստեղծներու բանաստեղծն է Շէլլի», զաւակ այն ազգին որ ծնաւ Շէլլըրսրին ալ, թերեւս ամենէն նուաղ լատին այլ անտարակոյս ամենէն մեծ թարերգակն—եւ իմաստասէրն—ըսուեցաւ. Ձեմ ուզեր յիշել աստանօր բոլոր Գերման եւ Սլաւ գեղեցկարաններն ու քերթօղներն. չեմ անուաներ կէօթէն,

Միցքիէվիչն ու Կօկօլն իսկ: «Ամենէն յառաջ հողագործաց, գրագիտաց եւ արուեստագիտաց ժողովուրդ մ'ենք մենք.» կը գրէք: Միայն դձօք . . . Եւ երանի՜ թէ նուազ ըլլայիք. զի կը տեսնէք, Անգլիացւոց ու Գերմանացւոց տեղի կու տաք ամեն բանի մէջ, եւ ժամանակէ մը հետէ ճգնաժամք ճգնաժամուց կը յաջորդեն այդ երկրին մէջ, ում համար կը բաբախեն մեր սիրտեր: Պիտի քննադատէի Կրթութեան Հանազգային Հանդիսին Խմբագրապետն, որ նրբութեամբ քննադատելով Լասիւերէն խնդիրն, «Պ. Ֆուստիի նման մեծ նորոգիչներու քով — կ'ըսէ — կը գտնուին յանձուես աւելի համեստ յաւանականութիւն ունեցող յառաջադիմութեան բարեկամք, որք առ այժմ պիտի չատանային բարեփոխմամբ յայտագրին, ուր պիտի սլահուէր լատիներէնն, այլ տեղի պիտի տար յունարէնն՝ ընդարձակագոյն ուսուցման մը աշխարհագրութեան, պատմութեան, մայրենի լեզուին եւ մասնաւորապէս գիտութեանց ու կենդանի լեզուաց:» Պիտի քննադատէի Պ. Էտմօն Տոէֆիլս-Պօրլազն. այլ բարեչընութեան մեծ վարդապետն ահա կը կասեցնէ զիս. արմատական փոփոխութիւնք բնութեան դէմ են՝ կ'ըսէ Լիդուէ. պէտք է յեղաշրջութիւն, այլ պէտք է բարեչընութիւն: Կրթութեան հանազգային հանդիսի խոհական խմբագրապետին առաջարկն, արդ, համաձայն է Դրական Խնամատարութեան սկզբանց. դպրութիւնք մեծագոյն տեղ մը կը գրաւեն այսօր յայտագրաց մէջ. ժամանակին ոգին թափանցեց բաւական հանրութեան միտքն, եւ առանց յեղափոխութեան այսօր կրնայ փրանսական համալսարանն հաւասար տեղ մը տալ զիտութեանց ու կենդանի լեզուաց:

Երկար խօսեցայ, Տիկնայք իմ եւ Տեարք: Եթէ բանասրահէս դուրս ելնէք, եւ անոնք՝ որք բանաւոր պատճառաւ մը չը կրցան ներկայ գտնուիլ Ասիական ընկերութեան լսարանին՝ եթէ Ձեզ հարցնեն բանախօսութեանս նիւթն, ի՞նչ պիտի ըսէք: Պիտ' ըսէք. «Բառասօս մ'ընդունել տուաւ մեզ, հաստատեց թէ Հայք հաւասարած են Ֆրանսացւոց:» Ո՛հ, այդպէս պիտ' ըսէք անշուշտ: Եւ դուք ալ չհամոզուեցա՞ք թէ

Ֆռանսացւոց հաւասարած ենք մենք արդէն. զի երկուքս ալ միեւնոյն խնդրով կը դբաղինք, հին լեզուին խնդրով: Երկուքս ալ կը պահանջենք որ մեր յայտագրաց մէջ կամ մանաւանդ մեր վարժարանաց մէջ (զի յայտագրին մէջ եղածն հանապազ չկայ վարժարանին մէջ) աւելի տեղ տրուի գիտութեանց ու կենդանի լեզուաց: Երկուքս ալ կը գանդատինք թէ մեր բոլոր վարժարանք առողջապահական պայմանաց համեմատ չեն չինուած. կը գանդատինք թէ մեր կրթութիւնն աստիճանական չէ դեռ. թէ մեր ուսուցիչք փոքրիկ մանկանց կը խօսին այնպիսի՝ բաներու վրայ, զորս իրենք ալ մերթ անկարօղ են լաւ հասկնալ. թէ բարձրագոյն դասուց կը վերապահուին ուսումներ, որք պարտէին նախնական դասերէն սկսիլ աւանդուելու. թէ բաւական կարեւորութիւն չը արուիր այն գերագանգօրէն ընկերական զիտութեան, Համարակալութեան (Comptabilité): Հասա՞. Ֆռանսացիք ալ կը գանդատին այս նկատմամբ. Ֆռանսացիք եւ Հայք նոյն վէրքերն ունին, երկու ազգերն ալ նոյն բարեկարգութեանց կարօտին. այո՛, հաւասար են Հայն ու Ֆռանսացին: Դեռ փաստ կ'ուզէ՞ք. Ուրեմն մօտիկ ըրէ՛ք. — Նախնական կրթութեան տեսուչ մը գիւղական դպրոց մ'այցելած է, եւ Մանկավարժական հանդիսին (ութսուն տարի յառաջուան չը կարծէք) ներկայ տարւոյս Յունվար ամսաթուոյն մէջ կը դրէ. «Առաջին տեսած ընդօրինակութեան պարտաւորութիւնս էր քաղաքային կրթութեան (Instruction civique) վրայ. Աւստիկ ինչ կարգացի. Մենք կը կառավարուինք արդար օրէնքներով, քանի ժողովական ընկերութիւնն հանրապետական ե... բառ առ բառ, կէտ առ կէտ ընդօրինակուած էր այս խօսքն Բիէռ Լալուայի դրքէն. իբրեւ ընդօրինակութիւն անթերի էր: Բայց ի՞նչ է օրէնք, ի՞նչ է հանրավարական ընկերութիւն. այդ բառերէն ոչինչ կը հասկնար մանուկն: Ուրիշ պարտաւորութիւն մը վերնագիր ունէր Լոյս: Անձնական պարտաւորութիւն մ'է՞. Ոչ. բառական օրինակութիւն մ'է՛ նիւդընի ու Տէգաուդի տեսութեանց: Աշակերտք բան մը հասկցա՞ծ են արձակման (émission) ու ճօճման (ondulation) ենթադրութիւններէն (hypothèse). Չը գիտեն ինչ է ենթադր-

րութիւն, արձակում ու ճօճում: Պատմութեան (Ֆռանսայի) մէջ հասած են մինչեւ կարողութիւն. այլ ընդօրինակուած հասունածին վերնագիրն է Նորանորմէ Ալմեդի: Նոյն բանն է Աշխարհագրութեան համար. աշակերտը չը գիտեն այն գետակին անունն, որ կը թափի ծովն՝ իրենցմէ հարկւր քայլ հեռու. եւ երբ, այդ գետակին վրայէն երկաթէ կամուրջ մը շինելու համար 80,000 ֆռանգ ծախք եղած եւ ամբողջ նահանգին մէջ իբրեւ եղելութիւն մ'ասոր վրայ խօսուած է, չը գիտեն ուսանողը թէ կամուրջն ինչ է:» Քաղաքի կարեւորութիւն ունեցող Ֆռանսայի մէկ գիւղին մէջ ենք. Մեր գաւառական վարժարանաց, մեր հայրենեաց գիւղական դպրոցաց աշակերտք աւելի՞ ազէտ, աւելի՞ տխմար են միթէ, Հայուհիք եւ Հայք:

Հիմայ ո՛ր ըսելիք չը մնայ. հիմայ չը համոզուող չը մնայ թէ՛ Ֆռանսայիք հաւասար են Հայոց, եթէ վար չեն Հայերէն: Դարձեալ կը ծիծաղէք, իմ ազնիւ ունկնդիրներս . . . Եւ ես կը սկսիմ տրտմիլ . . : Սրբազան Հայրիկն անցեալ օր ինձ կը հարցնէր: «Դո՞ւ տրտմութիւնը կը փնտռես, թէ տրտմութիւն՝ քեզ:» — «Վերջինն աւելի ճշմարիտ է, Սրբազան Հայրիկ:» պատասխանեցի: Արդարեւ, զուարթութեամբ սկսայ բանախօսութիւնս, եւ այնքան զուարթութեամբ որ անտարակոյս ըսիք թէ զուարճախօսութիւն կ'ընեմ քան բանախօսութիւն: Եւ տրտմութիւնն ահա կու գայ զիս գտնել: Կը յիշեմ թէ քառասուն միլիոն Ֆռանսայիք կը խօսին բոլորն ալ իրենց մայրենի լեզուն, մինչ երեք միլիոնի վերածուած Հայք կը խօսին հոս թուրքերէն կամ քրդերէն, հոն ռուսերէն, անդին պարսկերէն, տեղ մը ֆռանսերէն, տեղ մ'անգլիերէն, տեղ մ'ալ լեհերէն, ուրիշ տեղ մ'ալ ուլահերէն, յունարէն, եւն, եւն: Կը յիշեմ թէ Ֆռանսան ամեն աստիճանի դպրոցներ ունի հազարաւոր ու բիւրաւոր, թէ Ֆռանսան ունի գիտութեանց ու գալլութեանց մեծ համալսարաններ, մինչ մենք անկարող եղանք՝ քանի տարիներէ հետէ՝ բանալ փոքրիկ, փոքրիկ կեդրոնական վարժարան մը, որ անտարակոյս Ֆռանսական լիկէոնէ մ'աւելի բան չը սիրի ըլլայ — թերեւս ալ նուազ ըլլայ: Կը յիշեմ թէ մեր առա-

ջին օրաթերթն հաղար օրինակ միայն կը սպառւի, մինչ անհամար առաջնակարգ ֆուանսական օրաթերթք ունին հարիւր հազարաւոր օրինակաց սպառում: Թէ մեր քանի մը վտիտ Հանդէսներն հազիւ հազ կ'աւորին, մինչ ի ֆուանսա հսկայ Հանդէսք կը հիմնուին ու կը քաջալերուին յաւէտ: Կը յիշեմ Լառուսի Տիեզերական Բառարանն, եւ կը հարցնեմ ինքնին թէ ի սկզբանէ անտի Հայ լեզուաւ տալուած գրքեանց մէջ այնքան տառ — եւ այնքան գաղափար — կ'այ որքան այն միակ Բառագրքին մէջ: Կը յիշեմ Վիգդու իւհօն, որ պաշտուեցաւ, որ աստուածացաւ իւր կենդանութեան ժամանակ. եւ աչքիս առջեւ կու գայ միւս կողմանէ թովմաս Թէրզեանն, որ՝ յուսահատած այս ազգէն՝ գրեթէ լիշարժ է քնարն. աչքիս առջեւ կու գայ Ռոմանոս Սէտէֆճեանն, որ ախսերորիւն, այո՛, ախսերորիւն կ'ընէ Պէշիկթաշի շուկային մէջ, պէտքեմիին քով ու խափափին դէմ, կարի մշտագարձ մեքենայ մ'ալ գլխուն վրայ. աչքիս առջեւ կու գայ Ռեթէոս Պէրպէրեանն, որ օրն ի բուն այլ եւ այլ նիւթոց վրայ դասախօսելէ յետոյ, շնչասպառ կը մտնէ տուն իրիկունն, ոչ հանգչելու համար, այլ աստիկեան էջեր գրելու համար, հին ու նոր մատենագրութիւններ պրպտելու համար. աչքիս առջեւ կու գայ Մինաս Չերազն, որ իր երիտասարդութեան մէջ բազմամեայ վաստակաւորի մը չափ արդիւնաւոր ըլլալէ յետոյ, հիւանդացած ու հեռաւոր մեռաւոր ծովախորշի մը մէջ առանձնացած, չը տեսներ զոք որ յայց ելնէ նմա պաշտօնապէս յանուն ազգին՝ ում արժանացաւ իւր անձնուիրութեամբ, իւր անձնուրացութեամբ. աչացս առջեւ կու գայ վերջապէս Մատթէոս Մամուրեանն, որ անօրինակ դրական ու կրթական գործունէութենէ մը յետոյ իրաւունք ունէր յոբելեանի, իրաւունք ունէր ընդհանուր ազգին կողմանէ երախտագիտական ցոյցերու, իրաւունք ունէր Հայ մեծատանց կողմանէ հանգստեան թոշակի, ահա իբր կէս դարու յոգնարդիւն աշխատութենէ յետոյ. կը յիշեմ . . . կը յիշեմ . . . եւ կը տխրիմ . . . :

Տիկնայք իմ եւ Տեարք, երբ դուրս ելնէք մեր Պատրիարքարանէն աւելի չքեղ այս բանասրահէն, — որ շօշա-

փելի տալացոյց մ'է Հելլէն ազգին յառաջադիմութեանն ու միանգամայն մարդասիրութեան, — եւ ձեր զաւակունք հարցնեն ձեզ թէ Տէմիրճիպաշեան ինչ բանի վրայ խօսեցաւ, ուրիշ պատասխան մի՛ տաք, կ'աղաչեմ. մի՛ ըսէք թէ Տէմիրճիպաշեան Ֆռանսական ազգին մեծութեան վրայ խօսեցաւ եւ Հայ ազգին վրայ լացաւ Երեմիայի նման. ըսէք միայն «Պատուէր տուաւ Տէմիրճիպաշեան թէ ձեր մայրենի լեզուն՝ հինն ըլլայ կամ նոր՝ սիրէք ու սորվիք ամեն բանէ յառաջ:» Զայս ըսէք ձեր զաւակաց ամեն առաւօտ եւ ամեն երեկոյ:

Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԱՐՀԵՍՏԱԳՈՐԾԱԿԱՆ

ԹՈՒՂԹ ԵՒ ՅԱՐԱԿԻՑ ԱՐՈՒԵՍՏԲ

Թղթոյ ահագին սպառումն, որ երթալով աւելնալու վրայ է, առիթ մ'է խօսելու այս ուսման անհրաժեշտ նիւթին եւ յարակից արուեստից վրայ. ուստի կը յուսամ երկրագունտի ընթերցողք հաճոյիւք պիտի կարդան հետեւեալ կարծաւօտ տեղեկութիւններն, որք քաղուած են Լ.Ս. ՆԱԹԻԻՒՌ Ֆրանսերէն թերթէն:

Մետաղեայ գրիչներու արտադրութիւնը կը հասնի տարին 20 միլիոն ֆրանքի. նոյնչափ գումար մը կը բռնէ նաեւ տալագրութեան գրերու արտադրութիւնը: Մերձաւոր հաշուոյ մի նայելով, ամ ըստ ամէ 200 միլիոն հատ կապարեայ գրիչ կը շինուի: Բարիլի մէջ մէկ գործարան մը առանձինն 30,000 հատ լուսանկար պատկերներ կը պատրաստէ տարին. եւ որովհետեւ 30 հաստաւորութիւնք կան անդ այս արուեստով զբաղող, լուսանկար պատկերներու թիւն կը բարձրանայ, միայն Բարիլի համար, 900,000 հատի տարին:

Թէեւ ասիական արտադրութեանց վրայ չիք ինչ ստոյգ, բայց ճշմարտացոյցն երեւցած տեղեկութեանց վրայ հիմնելով, կրնանք ենթադրել թէ թղթաշինութեան գործեաց ամբողջութիւնը, միասին հաշուելով շէնքերն, ընդհանուր ալիսարհի վրայ կը հասնի 1 միլիար ֆրանքի դրամագլխոյ մը: Տպագրական գործեաց կարողութեան աւելնալովն եւ թղթաշինութեան գործեաց կատարելագործմամբ, թղթոյ արտադրութիւնը սոսկալի համեմատութեամբ աւելցած է. զոր օրինակ, մինչդեռ դարուս սիլվըր թղթոյ արտադրութիւնն աննշան էր ի Միացեալ-Նահանգս, 1865ին արդէն կը հասնէր 500,000 տակառաջափի: Իսկ միայն Եւրոպայի մէջ շինուած թուղթն այժմ կը հասնի տարին մէկ միլիոն տակառաջափի:

Սպառման արտաքոյ կարգի աճումէն՝ քիչ մնաց նախնական նիւթը պիտի պակսէր: Եւ, յիրաւի, թէսէտ մալդիկ երթալով շատցած են եւ բարեկեցութիւնն համեմատաբար աւելցած, բայց եւ այնպէս քուրջերու (chiffons) ամբողջ արտադրութիւնն 800 հազար տակառաջափը չանցնիր տարին: Հեռեւաբար թուղթ չինելու համար ստիպուեցան դիմել յարդի, փայտի, եւ վերջապէս լաւագոյն տեսակայ համար սկսան շինել տեսակ մը տունկէ, այն է ալփան, որ առատապէս կը բուսնի Ալճէրիոյ մէջ:

Իւրաքանչիւր ասորի Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ 500 միլիոն ֆրանքի արժողութեամբ նախնական նիւթ կը գործածուի զանազան տեսակներէ: Այս դումարէն 550 միլիոնը կը վերաբերի քուրջերու, 20 միլիոնը՝ յարդի եւ փայտի, 100 միլիոնը՝ ալփայի եւ թղթոյ մնացորդներու: Այս 500 միլիոնի դումարին վրայ աւելցնելով այրելի նիւթերու եւ սարրաբանական բաղադրութեանց արժէքը, կուենանք մէկ միլիոն ֆրանքի դումար մը, որ կը գործածուի 1,700,000 տակառաջափ թուղթ չինելու:

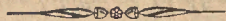
Այս 1,700,000 տակառաջափէն դրելու կը գործածէ ուրի 1,200,000 տակառաջափն, որոյ վրայ աւելցնելով գործածուած մեղանին արժէքը, կը հասնինք 160 միլիոն ֆրանքի դումարին. 80,000 տակառաջափը կը գործածուի տպագ-

րութեան, իսկ 300,000 տակառաջալիւ լրագրաց եւ հանդիսից • վերջապէս 120,000ը վաճառականութեան, մասնաւորաց եւ հասարակաց հաստատութեանց մէջ կը սպառուի :

Բայց թղթոյ խմորն ուրիշ գործածութիւններ ալ ունի • տարին 60,000 տակառաջալի թանձրաքարա (մութալա) կը գործածուի կազմարարութեան • 60,000 տակառաջալի խմոր կը վերածուի պատի թղթերու • 60,000 տակառաջալի ծածուն, մետաքսեայ եւ զտման թուղթ կը շինուի • իսկ 70,000 տակառաջալի ծրարման թուղթ :

Թղթոյ այս վերջին զանազան գործուած եւ անգործ տեսակք ի միասին կը ներկայացնեն 600 միլիոն ֆրանքի գումար մը, որոյ վրայ բարդելով դրելու եւ զանազան արհեստից մէջ գործածուած թղթերու արժէքը, կունենանք 2 միլիար 500 միլիոն ֆրանքի գումար մը, որում կրնանք միացնել նաեւ 1,500 միլիոն, այս թղթերուն փոխադրութեան եւ տուրեւառին համար : Ենթադրելով որ գոնէ այս գործունէութեան կէսը տեղի կ'ունենայ յԱսիա, կը տեսնենք որ մարդկային ճարտարութիւնը տարուէ տարի քուրջէն յարդէն եւ փայտի կտորներէն 6 միլիար ֆրանքի արժէք մը կը հանէ :

L. Ե. S.



ՄԱՐԴ

ԱՌ ԼՈՐՏ ՊԱՅՐԸՆ⁽¹⁾

(Շար. եւ վերջ)

« Փսոք քեզ, ի՞նչ բանդ յաւերժական, փսոք քեզ, ո՞վ կամք
վեհագոյն,
Քեզ փսոք ի դարձս դարուց եւ յաւիտեանս ժամանակաց .
Դո՛ւ գոր անեղբութիւն առաջիկայ խոստովանի .
Դո՛ւ գոր մէն մի առաւօտ ըզգոյութիւնն քարոզէ .
Խոնարհեցաւ էջ ի յիս արարչագործ շունչ բերանոյդ,
Եւ որ չէրն ի դոյ եկեալ երեւեցաւ քո առաջի :
Ըզձայն քոյին ես ծանեայ՝ անձին իմում դեռ անծանօթ,
Սըլացեալ թռեայ անդէն մինչ յէութեան անդր ի դըրունս .
Աւասիկ եմ. չէն յոջընչէ եկեալ ի ծնունդ ողջունէ գքեզ .
Աւասիկ եմ. այլ զի՛նչ իցեմ, շամանդազ մի բանաւոր :
Զանջրակտն այն որ բաժանէ ըզմեզ՝ չափեւ ո՞ կարկցէ :
Որ ի քեզ եւեթ շնչեմ ըզվաղանցուկ զիմ էութիւն,
Ի յարդ ի ձեւ յանդէտըս իմ ըստ քո մըտաց ածեալ ի քէն,
Զի՛նչ պարտական իցես ինձ, Տէր, թէ ի ծընունդ ես չըգայցեմ :
Ոչինչ յառաջ, ոչինչ յետոյ . փսոք դերագոյ վախճանին :
Որ զամենայնն հան յինքենէ՝ ինքեան պարտի նա զամենայն :
Վայելեալի՛ր ձեռացդ ի դործ, ո՞վ ձեռագէտ ճարտարարուեստ .
Հըրամանաց քոյոց վեհից ի սպաս եղէ ես եւ կամ .
Գործեա՛, կազմեա՛, տո՛ւր հըրաման . ի միջոցի լ՝ ի ժամանակս
ինձ ըզտեղին իմ եւ գոր ցոյց սահմանեա՛ ի փառս քոյին .
Անմուռնչ՝ անհարցափորձ, լուռ անչըչունջ, մըտագիւր
երթիցէ անձն իմ ինքնին կալ ի տեղւոյ անդ գոր ցուցեր :
Ոսկեղինիկ գնացոյն հանգոյն որ ի դաշտս անդ դատարկութեան
Զուղեցոյց քոյոց ստուերի սիրայօժար գընան ըզհեա ,

(1) Տես Մարտի ամսաթիւ :

Խորատոյդ յալիս լուսոյ կամ կորուսեալ ի ցայդ խաւար ,
 Նոցին նըման երթայց եւ ես յո՛ եւ մատըն քո տարցի զիս .
 Թէպէտ , ընտրեալ ի քէն առ լուսատու գոլ աշխարհաց ,
 Յոլացուցեալ ի նոսա ըզլոյս յոր զիս ոլողանես ,
 Խաղացեալ գնացից՝ զինեւ չըքեզ գերեաց պատեալ դասակ ,
 եւ ոտուցեալ ի մի լոկ քայլ անցից երկնիյն ըստ անդունդ ,
 Թէպէտ , վըտարեալ զիս քաջ ի բաց ի քո տեսոյդ ,
 Ոչ այլ ինչ առնիցես զիս , նըսեմ՝ անշուք դոյզն արարած ,
 Բայց թէ հիւլէ մի մոռացեալ յանէութեան անդ եղերս ,
 Եւմ չըքոտի հատ ինչ փոշւոյ , ունդ կամ մըզեզ հողմալար ,
 Սիգապանծ ընդ իմ նրսեհ , զի ձեռակերտ է քոյին ,
 երթայց , երթայց ամենուրեք քեզ հարկանեւ ըզնոյն պաշտօն ,
 եւ ի սէր անայլալակ կատարելով ըզքո օրէնս ,
 Մինչեւ ի ծագս ոչընչութեան յար մըմնջել , «Փա՛ռք քեզ ,
 ո՛վ Տէր .»

«Ո՛չ գերաբարձ , ո՛չ կարի ստոր . հողագնտոյ դոյզըն որդի ,
 Խնդիր իմն է վիճակ բախտիս , եւ խորհուրդ ինչ՝ իմ վախճան .
 Նըման եմ , Տէր , ցայգադնտոյն որ ի մըռայլ ասպարիզին
 Ուր վարես զայն՝ միով կողմամբ չողայ ի լոյս յաւէրժական ,
 Միւսովն ի խորս ընկղմեալ կայ մահաւհամբոյր սեաւ ստուերաց :
 Եղեւ մարդ ի Հրամանաց կէտն այն յորոյ վերայ կրկին
 Անհունութիւնք ժողովեցան ամենակալ էին ձեռօք .
 Յայլում իմիք աշտիճանի , նուազ թերեւս վատաբախտիկ
 էր ինձ լինել . . . այլ որ ինչ պարտ էր լինել ինձ՝ եմ այն խոկ .
 Գերագոյն բանիդ՝ թէպէտ անտես յինէն՝ երկրպագեմ .
 Փա՛ռք քեզ որ զիս արարեր . զոր արարերդ՝ բարւոք է այն :
 Սակայն , ընկճեալ ընդ ծանրակիր բեռամբ իմոյ չլթայի ,
 Չըւառութիւն զիս յոչընչէ առեալ վարէ ի գերեզման .
 Դընամ ի գիշերի ընդ դժուարուտ դժնեայ ուղի ,
 Չը գիտելով թէ՛ ո՛ւստի գամ , եւ անգիտակ թէ՛ յո՛ երթամ ,
 եւ յետս ընդ վայր կոչեմ այսրէն ըզվաղանցիկ իմ մանկութիւն ,
 Սահեալ հանգոյն ջուրց հեղեղաց պըլտորելոց յականէ :
 Փա՛ռք քեզ , ո՛վ Տէր . ի ծընանելս առ զիս անդէն թըլուտ-
 ուտութիւն .»

Աջ քո որսէս կենդանի ինչ խաղալիկ հաս կալաւ զիս .
Ըզջուառութեան իմոյ ըզհաց ճաշակեցի յարտասուս ,
Եւ արբուցեր ինձ ըզջուրս սրտմըտութեանդ ահաւորի :
Փանք քեզ , ո՛վ Տէր . կարդացի քեզ , եւ չետուր ինձ պա-
տասխանի :

Արկի յերկիր ամսթահար ինչ հայեցուած , եւ յերկինս անդ
Ձարդարութեանդ խնդրեցի զօր . ծագեցաւ , Տէր , այլ յի՛մ
վըրէ՛ք :

Փանք քեզ , ո՛վ Տէր : Մեղապարտ է անմեղութիւն յաջըս քո .
Մի միակ ընդ երկնաւ մընայր ինձ գէթ էակ սիրուն .

Քո խոկ ըզմեր աւուրց անկեալ հինեալ էր ըզթեզան .
Կեանք նորին իմ էին կեանք , եւ հոգի իւր իմ էր հոգի .

Իբրեւ միւրդ ինչ խակալութ յիւրմէ լընոյն ի բաց խլեալ ,
Տեսի ըզնա տարածամ յափշտակեալ յիմոյ գրկաց .

Եւ այդ հարուած , զոր ահաւոր եւս կամէիր ինձ առնել ,
Մեղմով եւ յամր ըզնա եհար՝ զի դառնասցի առաւել .

Յօրհասական դէմնս նորին , ուր ըզբախտ իմ ընթեռնուի ,
Տեսի մըտեալ ըզէր եւ զմահ գիրկընդխառն ի պայքար ,

Տեսի ըզբոց կենաց , նուազեալ տակաւ մահուն ընդ ձեռամբ ,
Սիրոյն ի չունչ արծարծեալ մերթ վերստին յաջըս նորին :

Ասէի զօրհանապաղ . Ո՛վ արեգակն , օր մի եւս .

Ոճրաքործին հանգունատիւլ , որ խորասոյլ ի խաւար ,
Եւ կենդանւոյն լծեալ թաղեալ յահեղաստուեր մութ օթե-
վանս ,

Մերձ ի ջահ իւր ի յետին որ լուսաւոր առնէ զիւր մռայլ ,
Ի կանթեղ իւր խոնարհի եւ տեսանէ ըսպառեալ ,

Ձօդաջու հոգին ցնդեալ ոտնակապել կամէի .

Ձայն ի յետին իւր ակնարկին ես խընդրէի տակաւին :

Այդ հառաչ , ո՛վ իմս Աստուած , ի գիրկըս քո ցնդեցաւ .

Ձոյգ ընդ նըմին եւ իմ յոյս թռեաւ որտաքս ի յաշխարհէ :
Թո՛ղ ներեա՛ անյուսութեան ըզմի վայրկեան հայհոյանաց .

Ի խեցի . . . զըջանամ , վեհագունի տեսունըդ քեզ իմանք .

Առնես ըզջուր զի հոսիցէ , առնես ըզհոգմ զի շնչիցէ ,

Ձարեղակունս՝ զի այրեսցեն , ըզմարդ էակ զի կըրկիցէ :

« Զի՛ քաջիկ ղէութեան իմոյ լըցի ըզսոյն օրէնս :

Յանգէտու հըպատակի ըզգայաղիրկ անշունչ բնութիւն ,
 Ե՛ս միայն , ի ներքոյ հարկին ըզքեզ գըտանելով ,
 Սիրայորդոր յօժարամիտ քեզ ըզկամս իմ տամ պատարադ .
 Ե՛ս միայն քեզ հանճարով եւ գիտութեամբ կամ հընազանդ .
 Ի՛նձ միայն քաղցր է լինել յայսում հարկի ծառայութեան ,
 Եւ հեշտալի է լընուլ յամենայն ժամ , ամենուրեք ,
 Զօրէ՛նս իմոյ բընութեան եւ զՍատուծոյն իմոյ պատուէր .
 Ի հըրամանս բախտին իմոյ զիմաստութիւնդ պաշտեմ վերին ,
 Ի խոշտանգանս իմ չարատանջս ինձ սիրելի են կամք քոյին .
 Փա՛ռք քեզ , ո՛վ Տէր , քեզ փա՛ռք , ո՛վ Տէր : Հա՛ր զիս , դար-
 օճո՛ յանէութիւն .
 Աղաղակ մի լըւիցես լոկ , եւ այն լիցի . Փա՛ռք քեզ յաւէտ :»

Այսպէս իմ ձայն սաւառնեցաւ եւ ի կամար եթերական .
 Փառս առ երկին մատուցի , եւ հոգացաւ նա զամենայն :
 Այլ լուռ լեր , ո՛վ իմ քընար , եւ , որ ի բռին ունիս , Պայրըն ,
 Ըզբարախուն սիրտ դողդոջ գիւրազդեցիկ մահկանացուաց ,
 Ե՛կ օն ուղիսդ դաշնակութեան հանել անտի եռանդնաշարժ :
 Ի սպաս ճշմարտութեան ստեղծագործեաց է՛ն ըզհանճար :
 Աւաջ մի օ՛ն դէսլ յերկինս արձակեսձիր , դժոխոց երգակ .
 Յանկեալ ոգւոց երկինք իսկ զերգըս քոյին նախանձեսցին .
 Թերեւս ի քո բարբառ շող մի հըրոյն կենդանոյ
 Իջցէ հոգւոյ քոյ ի ստուեր , թերեւս ի սուրբ չարժեալ յաւիւն
 Սիրտ քո ինքնին ցածնուցու ի լուր քոյոց իսկ դաշնակաց ,
 Եւ երկնալոյս ինչ ճառագայթ թափ ընդ գիւերդ անցեալ
 մըռայլ՝

Ի մեզ ապա հեղուցուս ըզլոյսն յոր դուդ հսմակիցիս :
 Ո՛հ , թէ լինէր զի վին քոյին յաջացդ ի ցօղ կակղացեալ
 Զերգ վշտաց քոյ հառաչէր ընդ քո մատամբ թրթըռուն ,
 Կամ եթէ ի խոր ծոցոյ յաւերժական ստուերաց
 Իբր անկեալ ոք զըւարթուն ըզթեւըս քո թօթափէիր ,
 Եւ թըռիչ լուսացնցուղ առեալ ի տիւ անդր անստուեր՝
 Մատունք ի լար՝ փորձէիր երգել ի մէջ սուրբ կաճառաց ,
 Դոյր ասել թէ ո՛չ երբեք եթերային կամարաց դանդ ,
 Ոչ երբեք տաւիղըն սակիբ որոց է՛ն ինքն ուկնդրէ ,

Ոչ երբեք սերովբէից պարերդութիւնք քաղցրարարբառք ,
 Ի վսեմագոյն ի դաշնակս հիացուցին զերկինս ի զմայլ :
 Քաջ լեր , աստուածեղէն տոհմի զաւակդ անաւադեալ ,
 Գերազնիւ քոյին ծընունդ ի ճակատուդ կայ դըրողմեալ :
 Որ միանգամ ոք ըզքեզ տեսանիցէ՝ յաչըս անդ քո
 Ըզգայ անդէն ճաճանչ չիջեալ պայծառութեան եթերաց :
 Արքայդ անմահ նըւագաց , ըսթափեսջիր՝ ծանիր զոր ետդ :
 Ըզտարակոյս եւ զհայհոյանս թո՛ղ արդ յորդիս գիշերոյ .
 Քեզ արհամարհ լիցի խունկ սուտ վերընծայեալ ի վայրուստ .
 Ձիք հընար լինել փառաց անդ ուր չիցէ լաւութիւն :
 Ե՛կ ի բընիկ լոյս քո նախկին ունել անդրէն ըզքոյին կարդ ,
 Ի միջի անդ անարատ որդւոց լուսոյ եւ փառաց ,
 Ձոր ի չունչ ընտրութեան կամեցաւ էն ոգեւորել
 Եւ զոր արար զի երգիցեն , հաւաստայցեն եւ սիրիցեն :

Թարգմ. Ռ. Յ. Պ.

Լ.Ս.Մ.Ր.Գ.Ի.Ն

1885

ՎՐԻՊԱԿ. — Նախորդ հատուածին մէջ, էջ 106, տող 21,
 յուղկահարիս պիտի լինի հուղկահարիս. էջ 107, 11^{րդ} տողին
 վերջը գանուած վերջակէտը պիտի լինի ստորակէտ :

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ՀԱՄԱԶԳԵԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

Մեք Հայերս անխառն ուրախութիւն մը չունինք երբեք : Մեր ամենամեծ ուրախութիւնք կը թունաւորուին այն դառն մտածմամբ թէ, մեր արեւակից եղբարց մեծագոյն մասն՝ որ ի գաւառս՝ զուրկ է դեռ այն բարիքներէն զորս մայրաքաղաքացիքս առատաբար կը վայելենք հոս, կեդրոնին մէջ : Սակայն կեդրոնին մէջ իսկ ամեն ինչ ըստ փափաքելոյն չէ դեռ . Հայք կեդրոնին մէջ ալ հաւասար բաժին չեն ընդունիր քաղաքակրթութեան բարիքներէն, զորս արեւմտեան ամենալոյս ազինք աննախանձաբար մեզ կը յղեն հանապազ : Անտարակոյս, ընդունուած սկզբունք մ'է եւ մենք ալ կ'ընդունինք զայդ սկզբունք թէ՛ Մարդու թաժինն ընդհանուր արժանորէնէն իւր աշխատութեան եւ իւր արժանեաց համեմատեալ : սակայն ընդունուած է նոյնպէս, եւ մեք Հայերս ալ կ'ընդունինք անշուշտ կամ պարտէինք ընդունիլ թէ՛ մանուկն աղքատին ու մանուկն հարուստին իրաւունք ունին ընդունիլ հաւասար բաժին ընդհանուր լուսաւորութենէն : Հարուստին զաւակն՝ եւրոպական կամ ազգային մասնաւոր հաստատութեան մը մէջ կ'ընդունի (յաւէտ կամ նուազ՝ ըստ վարժարանին) կանոնաւոր կրթութիւն . իսկ աղքատին զաւակն, աւաղ, թաղային վարժարանին մէջ ընդհանրապէս կ'ընդունի կրթութիւն մը, որ շատ բան կը թողու փափաքելու : Կանոնաւոր նախնական կրթութիւն մը ստանալ, այո՛, ամեն տղու եւ ամեն աղջկան իրաւունքն է . Սակայն գործնապէս, այդ իրաւունքն՝ Հայ աղջկան ու Հայ սրտանւոյն կը զլացուի, ո՛չ միայն գաւառաց մէջ, այլ նոյն իսկ, այո՛, կեդրոնին մէջ, մայրաքաղաքիս մէջ, ուր ամեն բան կայ, — Պատրիարք, Վարչութիւն, Ուսումնական խորհուրդ, ուսում-

նական անձինք, մեծատունք, անձնական հաճոյից համար հազարաւոր ոսկի ծախսող եւ ազգին համար տաս-քսան ոսկի դժուարութեամբ տուող մեծատունք, իրենց ընտանեաց հային գինն եւ իրենց զաւակաց դաստիարակութեան գինն զքօսարանաց մէջ մսխող հաւաք կամ այսպէս քախքի բազում ընտանեաց հայրեր, եւն, եւն:

Գաստիարակութեան պակասութեամբ՝ արդարեւ ցաւալի կացութեան մը մէջ կը գտնուի մեր ազգն: Այս տխուր մը-տածումն ունեցանք անգամ մ'ալ, ուրախութեամբ կարգալէ յետոյ Մեծապատիւ Կարապետ Էֆէնտի Գարաբաղի ճառն՝ արտասանեալ յաւարտ հարցաքննութեանց Համազգեաց վարժարանին Բերայի, մասնաւոր վարժարան՝ ոյր աշակերտունիք ըստ ամենայնի նախանձելի կացութիւն մ'ունին բազմատմամբ մեր թաղային վարժարանաց աշակերտունեաց: Համազգեաց դպրոցին քննութեանց ներկայ դռնուած են՝ Գարաբաղ Կարապետ եւ Յարութիւն Էֆէնտիներու հետ՝ վսեմաշուք Փորթուգալ Միքայէլ եւ Սաղբղ Յովհաննէս Էֆէնտիք, Մեծապատիւ Շաշեան եղբարք, ոյց կարծեաց թարգման հանգիստացած է ստորեւ հրատարակեալ ատենախօսութեան ազնիւ ու մեծանուն հեղինակն, երբ իւր սըխ-րալի լեզուաւ հռչակած է «ուսումնասէր եւ աշխատասէր աշակերտունեաց գեղեցիկ եւ ամենագովելի յառաջադիմութիւններն»: Եւ ի՞նչպէս յառաջադիմութիւն չը պիտի տեսնուէր դպրոցի մը մէջ, ոյր անուամբ եւ արդեամբ Յառաջադիմաւոր ընկերութիւն մը ստանձնած է խնամակալութիւնն. ոյր զարգացման համար կը բազմապատկէ զանձն «գիւցաղ-նական Տիկինն Հռիփսիմէ Աղլիկեան», ոյր ոչ սակաւ տարիներէ հետէ անընդհատաբար կը վարէ տեսչութիւնն ազնուական եւ արժանաւոր դաստիարակուհի մը, Տիկին Ազնիւ Զօհրապեան. ոյր ուսուցիչք ձեռնահաս ու խղճամիտ անձինք են, որպէս՝ զոր օրինակ՝ Տ. Միհրան Աքբանազ, հեղինակ ընդարձակագոյն ու լաւագոյն հայերէն Գրագիտութեան դասագրքին: Վարժարան մը, որ բուրաստանի մը նման առարկայ է փափկագոյն խնամոյց. վարժարան մը, ոյր պաշտօնատարք գոհացուցիչ վարձք կը ստանան կանոնաւոր կերպիւ. եւ

Աւասիկ Մեծապատիւ Կարապետ Էֆէնտի Գարաբաշի ճառն. Որքան շնորհապարտ ենք մեր գեղեցկարան ու գեղեցկագէտ աշխատակցին, որ շնորհիւ կ'ունենանք ողբացեալ Պէշիկթաշեանի մէկ անախտ հասուածն ընթեռնելու անակնկալ ու քաղցր հաճոյքն.

Ե.

Տիկնայք եւ Տեարք,

Թոյլ տուք ինձ, յուարա հարցաքննութեանցս, շնորհակալ եւ ուրախակից լինել, յանուն ձեր եւ յիմա, աղնուական եւ անձնանուէր ինամակալուհեաց, գիտուն եւ ժրագլուխ Տեսչուհւոյն, հանձարեղ եւ մեծաջան Ուսուցչաց եւ ուսումնասէր եւ աշխատասէր աշակերտուհեաց վարժարանիս՝ վասն գեղեցիկ եւ ամենագովելի յառաջադիմութեանցն՝ որոց ախմատես եմք սյնքան հաճութեամբ: Եթէ ամենայն ինչ, չուրջ մեր, աւսղ, քաջալերիչ չէ եւ յուսադիր, եթէ տակաւին բաժանմունք ցուալիք խոշնդոտն լինին զարգացման մեր սիրելի ազգին, ունեւ ունիմք սակայն եւ այսպիսի հանգէսս՝ որ սրտապնդեն զմեզ եւ յուսացուցանեն յերջանկագոյն իմն ապագայ... Հարցաքննութիւնքս այս մանաւանդ առանձինն հրապոյր մի ունին վասն մեր ամենեցուն: Համայնազնեան է վարժարանս: Ողջունեմք բազում յարգանք գկիսանդրին բարեյիշատակ Վ. Հօր Պետրոսի Մինասեան՝ որ հայի ի մեզ ի բարձուէ անախ... Նա է Հիմնադիրն Համազգեաց Ընկերութեան... Որպիսի՞ պանծալի խորհուրդ... Բայց, եղսւկ, գրեթէ ոչ այլ ինչ կայ միայ այսօր այն սղղաչն ընկերութենէն՝ բայց վարժարանս այս՝ զոր գիւցազնական Տիկինն Հախիսիմէ Աղջիկեան ոգւով չափ ճգնի կանդուն պահել, հակառակ ամենայն դժուարութեանց եւ խոչից... Ե.

Հնալա, աղաչեմ, փարեւի ասեմ, Տիկնայք եւ Տեարք, Զանամք, աշխատիմք զի յոտին մնայ այս վարժարանս, այս վարժարանս՝ որ յօդակալ իմն է ազգիս երկիւնդիւնայ եւ գըրաւական գոյութեան Համազգեսաց Ընկերութեան... Զանամք հաստատուն պահել զհազիւ մնացեալ զնշխարս ոյս բուն եւ հարազատ ազգասիրութեան ի մեզ, զՀամազգեսաց Ընկերութիւնն, ասեմ, զորոյ երբեմն անսոսանալին Պէշիկթաշեան տօնէր զնաւակատիս հոգեշունչ ուղերձիւ՝ զոր խնդրեմ թոյլ տալ ինձ ընթեռնուլ ձեզ, (չեւ եւս ի լոյս ընծայեալ է այն), եւ որ հաճոյագոյնս յոյժ հնչեսցէ ի լսելիս ձեր քան զբոլորնայ բանս իմ խնդակցութեան եւ շնորհակալեաց:

Կ. ԳԱՐԱԳԱՏ

ԱՌ ՆՈՐԱԿԵՐՏ ՇՐՆՈՒԱՄ

ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԶԳԵՍ

Ողջնյն քեզ, ճվ հրաշակէրս սանար վեհին իմաստութեան, Իբր ըզկամար ականակապ կամ պանծալի սիւն յաղբական, Հրաբորբոք ազգային սիրոյն նիւթովքն եւ նրգամբ, Դու ի կայս անխախտի վերամբարձեալ եւ կառուցար:

Ողջնյն քեզ, կոքող վրկայդ ուսումնասէր մեր բաղձանաց, Դու զբարգաւանան ազգիս ընդ քեզ բարձեալ ունիս. Յերկիր կործան վիմարդեալ սաղալեցին բարձրապարիսպ, Դագաթունք ասեղանեմ բրդանց անկցին հողաբաւալ:

Յաղթ եղեւինք ամբարձուղէք ի սասկաւունչ բախեալ հողմոց, Արմասքն ի վեր գլուխն ի փռի դիակնացին տեւազերծ, Իսկ քոյդ հիմունք խոր կայկայեալ ի սրէս մեր կուռ ամբարայինդ, Միտ անկործան դարուց ի դարս կեցցեն յաղբող ժամանակաց:

Այն ինչ երբեմբն շուրջ ըզբեւ հուր խանձեցաւ առ հասա-
րակ ,

Գե՛տ հրեղէնք ահագնացայ՛ք շրջաձաւալ եւ լալիլիզող ,
Ողողեալ բոցակոհակ ալեօքն ի մարտ արշաւէին ,
Յայնժամ Ոգի՛ք՝ ի բարձանց սլացան Երկնիցքն զբթութեանց :

Շուրջ հախրելով ընդդիմամարտ բոցոյն ըզբեզ պաշտպանէին .
Ակնածեաց կիզիչն անգութ եւ ընդ ոտիւրդ նըլաղէր .
Այսպէս միշտ , մաղքեմ Երկինք հրգօր ձեռացդ ընդ հովանեաւ ,
Պահեսցի անգըծելի ի հարուածոց սեաւ նախանձու :

ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԻՎԹԱՇԵԱՆ

ՆՈՐ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԹՈՒԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Գ . ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա .

Վերջին տարիներուս մէջ առ մեզ տնտեսադիտական դա-
ղափարաց տակաւ ծաւալման վրայ խօսեցայ Տնտեսական
Միութեան առթիւ : Երիտասարդ մանկավարժ-հրատարակա-
գիր Տ . Յովնան Փաղադաշեանի Թուաքանութեան նոր դա-
տագրին առթիւ ալ պիտի հաստատեմ վերստին՝ մանկավար-
ժական դաղափարաց ծաւալումն այս վերջին տարիներուս
մէջ : Ֆրանսական կառավարութիւնն հարուստ դաղափար
մ'ունեցաւ վերջերս . այն է՝ վաճառականութեան դպրոցաց
ամենէն ուշիմ աշակերտներէն մի քանին իւր ծախիւք քանի
մը տարի Ֆրանսայէն դուրս կրթել տալ . այն պատանիք՝ օ-
տար երկիրներու վաճառականական գործողութեանց ընտե-

լանալէ զառ՝ սոյն երկիրներուն նիւթական ու բարոյական վիճակին ալ վրայ մտէն տեղեկութիւններ պիտի ստանային եւ սարքերաբար պիտի հաղորդէին իրենց կառավարութեան : Ասի կերպիւ իւրք ուսումնական գաղափարներէն զաղափարն է, զոր առ մեզ յղացաւ նախ ողբացեալն Համարձում Իբէքճեան, եւ զոր մտադիր է մարմնացնել երիտասարդ այլ յոյժ արդիւնաւոր ու հռչակաւոր դաստիարակ մը՝ Տ. Ռեթէոս Պէրպէրեան : Այլ եթէ մեր կեդրոնական վարչութեան կամ յատուկ ընկերութեան մը կողմէն ազգային վարժարանաց ամենէն ուշիմ տղայք յեւրոպա չեն ղրկուին թէ՛ Լրացունելու Համար իրենց ուսումներն եւ թէ՛ տեղւոյն ժողովրդեան նիւթական ու բարոյական վիճակն ուսումնասիրելու համար, անհատաբար յեւրոպա եւ յԱմերիկա յղուած տղայք ի հայրենիս վերադարձին իրենց ուսումնական հայրենեաց (այսինքն Եւրոպիոյ եւ Ամերիկայի) ժողովրդոց բարքերն ու ձգտումներն յաւէտ կամ նուազ կը բերեն կը ներմուծեն Հայ ժողովրդեան մէջ : Այսպէս Ֆրանսայէն վերադարձող երիտասարդք գեղեցիկ դպրութեանց, Իտալիայէն վերադարձող երիտասարդք՝ գեղեցիկ արուեստից, Անգլիայէն վերադարձող երիտասարդք՝ վաճառականութեան ու ճարտարութեան, Զուիցերիայէն ու Գերմանիայէն վերադարձող երիտասարդք մանկավարժութեան եւ իմաստասիրութեան, Ամերիկայէն վերադարձողք (եթէ լինին) պարզասիրութեան եւ օգտասիրութեան ճաշակ կը բերեն միասին : Եւ կէս դարէ՞ր վեր ազգային յառաջադիմութիւնն այս կերպով կը բացատրուի գլխաւորապէս : Քանցի թրքահայք ընդհանրապէս Ֆրանսամը եւ Ռուսահայք Գերմանամը են, կրնայ ըսուիլ թէ Մանկավարժութիւնն բաւին հետ մանկավարժական գաղափարք եկան մեզ Ռուսահայոցմէ՝ գրքերու կամ նոյն իսկ մանկավարժներու միջոցաւ : Սոյն մանկավարժից գլխաւորն եղաւ՝ աւերորդ է ըսել՝ վերեւ անուանեալ Համարձում Իբէքճեանն — որ անաւարակոյս չափազանցեց թրքահայոց տգիտութիւնն եւ իւր գիտութիւնն ի մասին Մանկավարժութեան :

ՅՈՒՇԻԿՔ ԱՆՑԵԼՈՅՆ

« Մանկութեան օրեր , երազի նման
Անցաք զընացիք , ալ չեք դառնալու .
Ո՛վ դուք երջանիկ , ով անհոգ օրեր ,
Ընդունակ միայն ուրախացնելու : »

Դ. Բ.

Յիրաւի՛ , երազի նման անցան ութն երկար տարիներ եւ
գլխ զատեցին ազգային վարժարանի քաղցրայուշ յարկէն .
յայնժամ կը գիտէի որ մեր պանծալի եւ ազգասէր դասա-
տուն , Միհրան էֆ. Յովհաննէսեան , ցերեկն իւր պարապոյ
ժամեր կը նուիրէր ոսանաւոր գրելու , իսկ ի գիշերին անդու
կը աքնէր Հայկական քառագիւղի հետազօտելու :

Քանիցս պատեհութիւն ունեցեր էի օրինակել եւ իմ քով
պահել իւր գրաւոր երկերն . այլ ախոս , որ անցեալ տար-
ուան հրդեհն , ինչպէս մեր տունն լափեց , լափեց եւ տարաւ
նաեւ իմ վարժարանական օրերու այդ քաղցր յիշատակն , եւ
կըսէի զիւրովին՝ միթէ պիտի տրուի՞ ինձ լսել այն աշխոյժ
ձայնն որ մեր մանկական սիրտն կը թռթրացնէր երբ հայ
լեզուի ճոխութեան վերայ դարցնելով մեր ուշն , կըսէր .
« Տղայք , գիտէ՞ք որ ես բանաստեղծ մը չեմ , բայց տեսէ՞ք
որքան հարուստ եւ որքան ճոխ է մեր հայրենաւանդ լեզուն՝
որ նոյն իսկ թոյլ կուտայ ինձ իմ սակաւաւոր հանճարն փոր-
ձել . փորձեցէ՞ք դուք եւս ձեր բնածիր հանճարն , այդպիսի-
եաւ կը զարգանան ձեր մտաց կարողութիւնք եւ գրել կը
վարժիք . . . » :

Եւ ահա Մաւիս շաբաթաթերթին այս ինչ թուոյն մէջ
յանակնկալ գտանք ու մեծ հաճոյիւք ընթերցանք իւր ո-
տանաւորներէն մին . նաեւ բազդատելով զայն մեր ընկերաց
միոյն օրինակին հետ՝ տեսանք որ հինգերորդ տունն փոքր
ինչ այլայլած է . ուստի իւր նախնական ձեւով կը հրատա-
րակենք , որպէս զի ըմբռնէ մեր համակիր դասատուն թէ

որքան փափաքող եմք տեսնել այդ հրատարակութեան շարունակութիւնն :

Բառից ուղիղ առումն, եռանդն եւ ինքնադէպ աւիւն . ահա սօքա են իւր ոճոյն յատկութիւնք, ինչպէս ի ստորեւս գտնուած օրինակէն ալ կարելի է դատել : Մինչդեռ ի մեզ՝ առատաբանութիւն եւ արեւմտեայց հետեւողութիւն դեռ մեծ դեր կը կատարեն գրականութեան մէջ :

Բանկալթի, Իջ Մեհեկան ՏՅՀԷ .

Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՃԱՆ

Ի ՄԱՀ ԱԻԱԶԱԿԻՆ

Միթէ Տաւրոս, ընդ կիրճս թիւր,
Ուր լեռ կողերն իւր ճըղէ,
Խըրոխտ գողին չը տար դիւր
Որ ճանրորդին կեանք սըղէ :

Այլ մոռացօնք թէ քօղեն
Ձանյիչատակ իւր ոճիր,
Երկինք խնդրէ վրէժ գողէն,
Պատուհասէ գիւր նախճիր :

Վախերուն մէջ մի փապար
Ապառաժուտն էր ճեղքեր,
Ուսկից հեղեղ ուժգնարար
Թաւալ գըլոր կը ժայթքէր :

Եւ անարեւ ձորն ի վար
Մարմնով կիսով կը ծըռէր
Թէ ուր դըռնէ որս յաւար՝
Ձերթ սէգ արծուի կորոնէր :

— Դուն, գիտեմ, կուգես իյնալ
Իբր շանթ գող ամպրոպայ .
Մութ սլափել, շուրջն որոտալ
Հեռաչու, խոնջ ճամբորդայ :

Ինչո՞ւ երկինքն ամպոտ է ,

Աստղերն ինչո՞ւ չեն վալլիր :

Աւազակ , գիշերդ մօտ է ,

Սթափէ՝ որջըդ իջիր :

Վեր նայէ , վեր , երկինք մութ ,

Ամպերն ինչպէս կուտակեն :

Այս մահուանդ կնիքն , անգի՛ւթ ,

Հերի՛ք օրերդ երկարին : —

Ա՛հ , վերն . հողմոց բուռն երկունք
իւրար եկան , գոռացին .

Անտանձ , կառաւած կայծակունք

Յանկարծ զամպեր վառեցին :

Մէյ մ'ալ չանթ մը՝ շեշտակի

Գողին գլուխ ջախջախեց .

Այ հարկ չը կար փոթորկի ,

Երկինք ըզլի՛ծն իւր լուծեց :

Եւ հեւալով ամպոց տակ

Հողմախաղաղ հանդէպաւ ,

Եւ կամարն իւր կապուտակ

Այգամօտին պարզեցաւ :

Եւ լոյս աւուրն արեւ նոր

Ճաճանչելով անդադար ,

Յից ժայռեր , ջուր , վախ բոլոր

Նըշտէր թիւր կիրճն ու դար :

ՄԻՀՐԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ



Գ ԵՐ • ՕՐՄԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆ



Անմեղ եւ հաճելի անխորհրդապահութիւն մը մերթ թողթապանակէն դուրս հանելով ի հրապարակ կը բերէ անձնական նամակներ, որք կը կրեն մեծ մարդոց ստորագրութիւնն: Նամակ մը, խօսակցութիւն երկու հոգիներու, խորհուրդ մ'է ինքնին, եւ ամէն խորհուրդ ունի յանկուցիչ հրապոյր: Մտնաւոր հետաքրքրութեամբ ունին կը դնէ մարդ իսկսուքի մը. ստուերի մէջ փթթուլ ծաղկի բոյրն ունի նամակ մը զոր մոտերիմ մը կը բանայ մեր առջեւ: Ահա էր յատուկ գրաւիչ հանգամանք մ'ունին հրապարակ ելած նամակներ, նա մանաւանդ երբ հանրածանօթ նշանաւոր անձնաւորութիւնք են ստորագրողք: Մատենագիր մը գործոց ամենէն հետաքրքրական, ամենէն աւելի անյադութեամբ լափուած մասն եղած է միշտ նորա թղթակցութիւնը: Հոն մարդ իւր մերկութեան մէջ է. հոն սիրտն անքօղ է, եւ վճիռ ջրոյ նման կը թողու տեսնել իւր յատակն. գրիչն ալ, որպէս իւր գրչին համար կ'ըսէ Տիկին տը Սէվինէն, կ'երթայ « երասանակ ի վիզ »:

Երկրագործն իմբագրութիւնն անշուշտ այսպիսի հաճոյք մ'իւր ընթերցողաց պատճառել կարծած է՝ «Շողեր ու Յօղեր» ու հեղինակին գորոցի մթութենէն ի լոյս հրատարակութեան կոչելով Գեր. Օրմանեան Ծ. վարդապետի մի նամակն ուղղեալ առ Բենիամին Հայ Մուսայից, նամակ զոր ընթերցողք տեսնող Հանդիսի վերջին թուոյն մէջ: Ապաքէն հետաքրքրութեան արժանի բան, ըսած է իւրովի. Կարնոյ Գեր. Առաջնորդն, որ փայլուն բանախօսի եւ պերճաբան քարոզչի համբաւ կը վայելէ, կը գրէ ազգային նորափայլ քերթողի մը.

Ո՞վ լսելով չափաքի փափաքի գիտնալ գնահատմունքն անձի մը որ գեղարուեստից մայրաքաղաքին մէջ ըրած է իւր ուսումն , որ Տանգէի լեզուն կը խօսի ի մանկութենէ եւ որ Վիրգիլէայ եւ Ովրասեայ բարբառն ուսումնասիրած է նոյն այն վայրաց մէջ ուր սօքրա ապրեցան . . . : Սակայն կ'երեւի թէ ամէն բանի չի յարմարիր լոյսը , թէ կան բաներ որք աւելի պիտի չահէին մնալով ի ստուերի , եւ ըստ իմ կարծեաց Գեր . Օրմանեանի նամակն այս կարգէն է , եւ Երկրագունքի կոմսգրու թիւն կարի անիրաւած է նամակագրին՝ մտերմութեան քօղն կորդելով հանելով նորա աղբիւրն վրայէն եւ զայնս սուաջի դնելով հաւարակութեան քննադատող աչերուն : Գուցէ առարկէ կոմսգրութիւնն թէ այդու գոհացում տուաւ նա նոյն ինքն Գեր . նամակագրին փափաքանայ , որ յերկնէն հրապարակի սահմանած էր իւր թուղթն , որովս կը հասկցուի սորա ինչ ինչ մասերէն , գեղեցկաստեղծան ճիգերէն եւ մանաւանդ նախատեսութենէն զոր ունեցած է հեղինակն թէ իւր գնահատում պիտի գրգռէր ոմանց նախանձն , եւ հարկէն զոր զգացած էր սեղմելու մի քիչ բացարձակութիւնն իւր մէջն : Ո՞վ որ ալ լինի յանցաւոր , սա ստոյգ է թէ մեծամեծս պիտի չահէր այդ թուղթ մնալով թղթապանակի նսեմ՝ այլ անխուով կեանքին մէջ եւ սնուցանելով այլեւայլ քաղցր ցնորքներ զորս իւր անխոհեմ երեւոյթ կը փարատէ այնպիսի բռնութեամբ :

Իբրեւ գրադատական եւ գրաքննական հատուած մը կը ներկայացուի մեզ այն . քննենք ասպա զայն այդ կրկնակի տեսակէտով , աւագուցանելու համար մեր կարծիքը :

Ոչ ինչ թերեւս պիտի նսրտաւ այնչափ մեր արդի գրականութեան զարգացման , լեզուի մաքրութեան , ճաշակի ազնուացման եւ կատարեալ երկոյ արատաւրութեան՝ որչափ գրադատութիւնն , լուրջ՝ հմուտից՝ արդար գրադատութիւնն : Ո՞րչափ գծուարին ու փափուկ արուեստ մ'է սակայն այսպիսի գրադատութիւն մը : Ի մէջ այլեւայլ քննադատական յօդուածոց որք երեւցած են մեր թերթից մէջ , հաղիւ մէկ երկու անձանց գրուածներ արժանի են գրադատութեան անուան . Գրիգն էր մին որ կը մատենախօսէր երբեմն Տիգրան

Փորձին մէջ. Մամուրեանն է միւսն, որ իւր Արեւելեան մար-
շոյն մէջ կը հրատարակէ մերթ քնդ մերթ լուսամիտ եւ ի-
մաստուն դատաստաններ գրական արտադրութեանց մասին:
Բազմակողմանի ընդարձակ հմտութիւններ, զգայնութիւն,
երեւակայութիւն, նուրբ ճաշակ, անկեղծ՝ անկախ՝ խմտա-
տէր եւ ամենայնի բաց ոգի մը, ահաւասիկ գլխաւոր հան-
գամանք մի ճշմարիտ եւ կատարեալ դրադատի: Այսպիսի
յատկութիւններով օժտեալ սրտի լինել դրադատն զգալու
համար այլեւայլ տաղանդներն, իւրաքանչիւր մատենագրի
առանձնական հանգամանքներն ի վեր հանելու, բառից սակ
ծածկող հոգւոյն թափանցելու եւ հաւքելով նորա գծերն
կազմելու նորա կենդանագիրն, չլինելու միակողմանի, եւ
վարդապետութեանց զանազանութիւնն իմանալու եւ այլա-
զան դեղեցկութիւններն ճաշակելու կարող ի բաց չմերժելու
համար ամէն կարծիք ու դեղեցկութիւն որ չեն համոծայն
մի անձնական անձուկ եւ աններող խռատի: Նուրբ եւ կիրթ
ճաշակ մը, սրտէս զգալ պիտի տայ իրեն դեղեցիկն իւր այ-
լազան ձեւոց սակ, պիտի զգացնէ իրեն նաեւ թերութիւն-
ներն, զորս յանուն բանականութեան եւ արուեստի ընդհա-
նուր օրինաց չպիտի վարանի մոտենանիչ ընել չվատեցնելով
բայց նաեւ չկուրացնելով նորաթեք տաղանդն, զմայլիկ գիտ-
նալով բայց նաեւ ի հարկին զանց չառնելով խրատն:

Վոլթէր, թէպէտ դժուարահաճ, բաւական ընդարձակ
կը կերտէ իւր ծաշակի Տաճարն, ուր կ'ընդունի այլեւայլ
ոգիներ եւ ուր սակայն նոյն խիղճներըն, զՊօսիւէ եւ
զԼաֆոնդէն կը ներկայէ զբաղեալ սրբագրելու իւրեանց գոր-
ծերն: Սէնդ-Պէօլ կ'առաջարկէ վերաշինել այդ տաճարն՝
ընդլայնելու համար զայն եւ ասպնջականելու ի նմա այնպիսի
հանճարներ զորս Վոլթէր կարի խուժողութեամբ էր մնա
ունենալու համար նորա մէջ, որպիսիք են, ի մէջ այլոց, Շէյ-
քսփիլի եւ Կոնփիւկիոս: «Օթեվանք բազում են ի տան Հօր
խոյ. այս խօսքը, կ'ըսէ, ոչ նուազ ճշմարիտ է երկնից որչափ
յատուի գեղեցիկն թագաւորութեան համար»:

Ո՞վ իրաւունք ունի. Վոլթէր եւ Սէնդ-Պէօլ թէ Օր-
մանեան Հայր Սուրբն, նոքա այնքան ներող ու ասպնջա-

կան, եւ սա այնքան աններող ու վտարիչ մինչեւ նոր ժամանակաց հայ գրականութեան բանաստեղծական արտադրութեանց մէջ միայն Աղեքսանդր Փանոսեանի քերթուածներն համարել անձանձրոյք ընթեռնի: Եթէ ճաշակի Տաճարին ճարտարապետութիւնն Գեր. Գրադատին յանձնուէր, որչափ անձուկ բան մ'արդեօք պիտի լինէր այն, եւ որչափ աննշան պիտի լինէր թիւն այն երջանիկ մահկանացուներուն որ արժանի պիտի լինէին մտից արտօնագիրն ստանալու նորա ձեռներէն, թէպէտ մի այդպիսի սաճար լաւագոյն եւս պիտի յորջորջուէր Տաճար անճաշակութեան քան Տաճար ճաշակի:

Անճաշակութեան ապաքէն քան ճաշակի վորձ մը կուտայ Գեր. Օրմանեան հռչակելով թէ Շողեր ու Յողերն են միայն որք կը կարգացունին անձանձրոյթ: Աղեքսանդր էֆէնտի փանոսեան, իրեւ մասնաւորապէս մշակող մանկական բանաստեղծութեան, առակի ու զրոյցի սեռերուն, իւր տեղն ունի եւ պիտի ունենայ Հայ գրականութեան մէջ: Զեմք անոնցմէ որք արհամարհանք մ'ունին այս սեռերու մասին եւ կանգստեն տաղանդն որ կը մշակէ զայնս: Մանկական բանաստեղծութիւնը կը տակաւի տու մեզ, եւ սակայն պէտք մ'է այն, ամէն հասակ պարտի ունենալ իւր բանաստեղծութիւնն, ապա եւ մանկութիւնն՝ իւրն. գեղեցկին ու բարիին զգացումն հարկ է կանուխ զարթուցանել մանկան սրտին մէջ, եւ այս տեսակէտով մանկական բանաստեղծութիւնն ստիմանուած է մեծ նպատու մատուցանել մանկավարժին: Մեծին Հիւկոյի մուտայն անարժան չհամարեց իւր անձին երգել մանուկներն, եւ ո՞վ չգիտէ Լամարթինի «Աղօթք մանկան զարթուցելոյ»ն, այնքան անգամ թարգմանուած ի հայ: Յաջողին ալ այս սեռի մէջ փոքր արժանիք մը չէ, վստան զի կը պահանջէ մտքի թարմութեան, սրտի վառիկութեան ու պարզութեան, գոյութալից հագուոյ նման հանգամանքներ որք շատ սովորական չեն: Գտնով առակի ու զրոյցի սեռին, բան է ըսել թէ Լաֆոնդէն ու Բոիլով անմահացան այնու մինչդեռ այնքան գիւցաղներգակ սէգ երգիչներ կորեան անյիշատակ:

Իսկ մենք մեր ազգային Լաֆոնդէնին դեռ կ'սպասենք. Միւթար Գուլ միայն արձակ ու տնարուեստ առակներ է թողած. «Յիսնակ առակ»աց հեղինակն ունի գիւտ, այլ ոչ ճաշակ: Հետեւապէս ազգային գրականութեան օգտակար ու գնահատելի ծառայութիւն մը մատուցանել կ'աշխատի Փանոսեան էֆէնտի զրեւով իւր մտնկային բանաստեղծութիւնքն, առակներն ու զրոյցներն, որոց մէջ կան յոյժ յաջողեալ հատուածներ, ճշմարիտ հաճոյքով մը կարգացուող կտորներ: Անուն մ'արգէն շինած են իրեն, եւ այդ անունն երթալով պիտի մեծնայ՝ որչափ ինքն ի կատարելութիւն դիմէ՝ սահմանափակուելով իսկ այն սեւից մէջ որոց առանձինն սիրով նուիրած է իւր անժխտելի տաղանդն: Այս ամէնն սակայն իրաւունքն չի տար ճշմարիտ քննադատին ըսել թէ «նոր ժամանակաց» հայ բանաստեղծութեան արեւելքն ու արեւմուտքն Շոդեր ու Յօդերն են: Չգիտեմք թէ Գեր. Օրմանեսանի համար «նոր ժամանակներն» ուստի կ'սկսին, թէ արդեօք նոյն ինքն գլխիւն, գլխիկիւթալեան, զրամառ-Քաթիպա, զիուրեան, զնար-Պէյ, զԹէրզեան կը գրկէ՞ կը պարուրէ՞ իւր անողոք արհամարհանաց լայն թեւերուն մէջ, թէ ոչ աւելի անձուկ միջոց մը կը բացատրէ այդ բառ: Կը ցաւիմք իւր ճաշակին վրայ եթէ ասաքէն ձանձիր կ'ազդեն իւրեան բանաստեղծքն զորս թուեցինք, եթէ, օրինակի համար, «Ո'նց դաս խո'լուսնակ»ն չի հիացներ զինքն, եթէ «Եղբայր եմք մեք» էն չի թրթռար իւր սիրտ, եթէ «Մայր Արաքսին» չի խռովեր զինքն, եթէ «Է՛հ մնաք բարով Աստուած ու արեւ» էն չի համակուիր խորագգած տխրութեամբ, եթէ «Օրհնեալ որ սիրեն զհէքն...»ը չի յափշտակեր հառաչանօք իւր սիրտն անցեալ աւուրց մէջ, եւ եթէ վերջապէս՝ «Հիւժեալ աղջիկ»ը կը թողու զինքն անզգայ ու անարտօս: Իսկ եթէ կ'սկնալիէ միայն նորագոյն քերթողներն, Յովհաննէս Սէթեանը, Եղիա Տէմիրճիպաշեանը, Արմէն Լուսինեանը, այն ատեն դորձեալ կը ցաւիմք իւր վրայ, զի անկարող է հասկնալ առաջին երկուքին երազուն ու մեղամտածիկ մուտայն, վերջնոյն երեւակայութեան ճոխութիւնը: Մի գուցէ, իւր պաշտօնին բնութենէն, օրուան սուրբը մեծագոյն սուրբն, օրուան ննջեցեալն ազգին մեծագոյն բարերարն հուշա-

հռչակելու վարժ քարոզիչ, «նոր քերթող» և մեծագոյնն հըռ-
չակելու բերուած լինի: Կամ արդեօք նորարողքով տաղան-
գը քաջալերելու եղանակը կը համարի զայդ. բայց այդպի-
սի դատաստան մը լրջօրէն չէ կարող առնուլ բանաստեղծ
մը, որչափ ալ մեծ լինի համարումն իւր անձին վրայ եւ
որչափ ալ այդ դատաստան գգուէ իւր անձնասիրութիւն,
զի բանաստեղծին անհրաժեշտ հանգամանքն է ճաշակը եւ,
հաւատ ընծայելու համար այդպիսի գովեստի, հարկ է որ
լինի զուրկ ի ճաշակէ, անկարող զգալու գեղեցիկն յայլս, այն
է՝ զաղբի բանաստեղծ լինելէ: Ծայրայեղ անչափ գովեստն
ի հեգնութիւն ու ի ծաղր կը դառածանի, կ'ըսեն. բայց չէ
կարելի ենթադրել թէ այդ եղած լինի նամակագրին նպա-
տակն. ամէն պարագայի մէջ սա յայտնի է թէ՛ ձախող ուղ-
ղութիւն մ'է առած:

Սակայն ոչինչ անխառն է ընդ արեգակամբ, նոյն խսկ մի
այդպիսի տարագոյնան գովաբանութիւն: Գեր նամակագիրն՝
Պփանոսեան էֆէնտի ամէն աղգային քերթողներէ վեր գնե-
լու պահուն՝ չի մոռնար զգացնել նմա թէ իւր բարձրութիւնն
բացարձակ չէ եւ թէ իւր արուեստն անթերի չէ: Նախ իր-
մէ վեր մէկը կայ, այն է նոյն ինքն նամակագիրն, որ իշ-
խանն է Հայ Պատնասոսին եւ որոյ վկայութիւնն քաջայիշ-
մ'է քերթողին. յետոյ՝ «մերթ բառ մը յերկուս անդամս
բաշխուելով՝ կաղալու ձեւ մը կ'առնուն սահուն տողերն».
ահա թերութիւնն ալ: Բայց, իբրեւ Աւգոստ մ'որ Կիննային
յանցանաց տեղեկացած լինելուն հետ ներած լինեն ալ կը
ծանուցանէ նմա միանգամայն, վեհանձն քննադատն խիոյն
ներելի կը հրատարակէ այդ պակասութիւնն վճռելով «Սա-
կայն բանաստեղծից առաջին կանոն աղատութիւնն է» Բա-
նաստեղծից առաջին կանոն աղատութիւնը չէ, այլ ներշնչու-
թիւնը, գեղեցիկին բուռն զգացումը, ստեղծիչ երեւակայու-
թիւնը, անրապետող բանականութիւնը: Աղատութիւնը նոյն
խսկ այն բանն է զոր ամենէն քիչ կը վայելէ քերթողն, ոտա-
նաւորի վանդակին մէջ բանտարկեալ թռչուն, զի ինչ որ
փերթողական ազատարիւն կ'անուանի գրագիրութեան մէջ՝

յոյժ աննշան բան է այն ազատութեան քով զոր ունի ար-
ձակագիրն, որպէս ցոյց կուտայ նոյն իսկ արձակ բառի
նշանակութիւնն: Անշուշտ կան քմահաճ անբանաւոր կանոն-
ներ, զորս անձուկ քերթողական մը կը հարկադրէ բանաս-
տեղծից վրայ, եւ որոց հպատակելու պարտաւոր չէ բանաս-
տեղծական ոգին: Բայց կան նաեւ ճաշակի եւ արուեստի
անհրաժարելի օրէնքներ որոցմէ ազատանալ չէ ներքէլի եւ ոչ
անպատիժ: Ուստի ճշմարիտ գրագատի մը վայել է խրատել
օրինաւոր ազատութիւնը զուգել հարկաւոր հպատակութեան
հետ: Ճշմարիտ գրադատ մը, յետ գնահատելու Փանոսեան
էֆէնտիի տաղանդին բարեմասնութիւնները, պիտի յիշեցնէր
նմա մանաւանդ Պօպլոյի հետեւեալ պատուէրն,

Surtout dans vos écrits la langue révéree

Dans vos plus grands excès vous soit toujours sacrée...

Sans la langue, en un mot, l'auteur le plus divin

Est toujours, quoi qu'il fasse, un méchant écrivain. ⁽¹⁾

Եւ դարձեալ՝

Quelque sujet qu'on traite, ou plaisant, ou sublime,

Que toujours le bon sens s'accorde avec la rime. ⁽²⁾

Եւ, կանխատեսելով թէ գուցէ երկասարդ քերթողն
գոյգմի իւր խրատներէ,

Aimez qu'on vous conseille, et non pas qu'on vous loue. ⁽³⁾

Ու անտարակոյս պիտի մատուցանէր նմա մեծագոյն ծա-
ռայութիւն, որպէս մատուցած է Օտեան էֆէնտի իւր դե-
ղեցիկ նամակով. յորում միշտ աղնիւ զգացումներով վառ-
ուիլ ու բարձր մտածութիւններով սնանիլ կը խրատէ զնա:

Օտեան էֆէնտիի նամակն ունի մի այլ առաւելութիւն,

(1) Մանաւանդ ծեր գրուածոց մէջ լեզուն յարգեալ՝ ծեր մեծագոյն
ծայրայեղութեանց մէջ նուիրական լինի ծեղ միշտ: ... Ի մի բան, առանց
լեզուի ամենէն աստուածային հեղինակն, ինչ որ ալ ընէ, միշտ յոռի մա-
սնագիր մ'է:

(2) Ինչ նիւթի վրայ ալ գրէք, զուարճալի կամ վսեմ, ուղիղ բանը
թո՛ղ միշտ համաձայնի յանգին հետ:

(3) Սիրեցէք զի զձեզ խրատեն, եւ ո՛չ զի զձեզ գովեն:

որ քննադատին էական հանգամանքներէն մին պարտի լինել. պատուէրին կը կցորդէ օրինակն: Ճաշակի դատաւորն ճաշակ ունենալու պարտաւոր է, գրադատն գրադէտ լինելու է. առանց այս պայմանին իւր վճիռք զուրկ են արժէքէ: Եթէ չլինէին Գեր. Օրմանեանի նամակին դատաւորական յաւակնութիւնքն, չպիտի մտածէինք երբեք ի վեր հանել նորա մէջ տեսնուած անճաշակ ձեւերն, հակասական խնայողական մէջ տեսնուած անճաշակ ձեւերն, հակասական խնայողական մէջ տեսնուած անճաշակ ձեւերն: Ի՞նչ է, զոր օրինակ, այն ակնհայտ փերթոյ կոչիչ ստորին բացատրութիւնն որով կ'սկսի իւր թուղթն առ որ կը հաւատայ ներկայ ու ապագայ հայ քերթողաց դիւցազնն: Ի՞նչ են այն անհամ կրկնութիւնք միեւնոյն խնայողից՝ նոյնանշան բառերու անճաշակ կիրառութեամբ. «Որով պուհս կուգան յառաջ եւ կը ծաղկին բանաստեղծի» . «Նոր ժամանակներու մէջ, յորս ամէն շարադրող կը դառնայ բանաստեղծ եւ ամէն գրող կը փոխուի ի փերթոյ» : Բանականութիւնն կը մերժէ այսպիսի հոգեւոր ու սոցիալական ռոտ. բառերն եղած են մտքին բացատրութեան ճառագեղուն համար եւ ոչ թէ իւրեանց հնչիւնով ականջին վրայ սին տողաւորութիւն մը գործելու համար: Քիչ մը վարը, ի՞նչ նոր խնայող կը բացատրէ տաղանքն յետ ձանձրոյթին. «Զի որ ինչ ձանձրոյթ է, որ ինչ սրամաշուք է, որ ինչ տաղաւի, եւն» : Գեր. Նամակագիրն իւր պաշտաման ծանրաբանական հոգեւոր կ'ուզէ ի մէջ բերել իրրեւ արգել զեղեցիկ գրութիւն մը շարադրելու: Գեղեցիկ գրել միշտ չի պահանջուիր, բայց ճիշդ ու բանաւոր կերպով գրել կը պահանջուի ամէն ուրեք անձէ, մեծագոյն իրաւամբ երբ սօսալոյսական հոգեւոր կ'առնու մարդ: Այս առթիւ կ'առաջարկէ նոր քերթողին գրել մի քերթուած որոյ նիւթն լինի «Գաւառական առաջնորդն», եւ կը յաւելու. «Երբոր գրես, դու ինքնին պիտի համոզուիս, եւ իմ թերութիւնս արդարացնելու վատաբան պիտի լինի» : Գրելէ յառաջ համոզուած կը լինի ոք, եւ ոչ թէ յետոյ. գրելով համոզումներ կը բացատրէ ոք, եւ ոչ թէ կ'ըստանայ, այնպէս չէ: Արդարացնելու փաստաբան, այս ալ մեզ քերականական չերեւիր բնաւ. գոնէ ըսուէր արդարացնող փաստաբան: Եւ այլն, եւ այլն:

Ահա ինչո՞ւ համար փափաքելի էր որ այս նամակ մտերմութեան սեմէն դուրս չելնէր բնաւ . լաւ սկիտի լինէր գրողին համար , լաւ թերեւս անոր ալ համար աւ որ ուղղուէր :

1886 , Ապրիլ 30

Ռ. Յ. Պ.

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Իրաց եւ էակրաց օրէնքն ու պայմանն է փոփոխութիւն . ժամանակին ու միջոցին մէջ կ'երեւի փոփոխութիւնն . բնութեան եւ մարդկութեան մէջ կը տեսնուի փոփոխութիւն : Տիեզերքն , նոյն նախնական տարերքն հանապաղ պարունակած է թէեւ , այլ սակայն նոյնն եղած չէ հանստաղ : Երկրադուռնոն եւ իւր բնակիչք նոյն եղած չեն միշտ . Երկիրս հաստատուն մարմին մ'ըլլալէ յետոյ իւր մակերեւոյթին վրայ տեղի ունեցած փոփոխութիւնք ներգործած են կենաց պայմաններուն վրայ . կենդանիներ , որք երբեմն կէին , աներեւութացած են այսօր . այլք տեղափոխուած , կերպարանափոխուած են . բնակելի եւ բնակեալ վայրեր անբնակ եղած են , եւ փոխադարձաբար : Մարդիկ ալ թէ՛ տեղ թէ՛ վիճակ փոխած են :

Երկար ժամանակ , բնութեան մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւնք , մանաւանդ յանկարծական փոփոխութիւնք , գերբնական էակներու , ոգիներու , կը վերադրուէին . եւ տակաւին մեր օրերն իսկ՝ ամենէն քաղաքակիրթ համարուած ժողովուրդք այս նկատմամբ ալ լուսաւորուած չեն բոլորովին (Տես Պըբլ . Անգղիոյ ֆալաֆալրքոթրոսն պրսմութիւն) : Այսօր , գիտնոյն համար ամեն փոփոխութիւն՝ բնութեան մէջ թէ՛ ընկերութեան մէջ՝ իւր պատճառն ունի . ամեն բնական եւ ընկերական երեւոյթ իր բացատրութիւնն ունի . եւ որովհետեւ գիտական եւ իմաստասիրական գործեր՝ ոչ հին լե-

զուներով՝ այլ արդի կենդանի լեզուներով կը գրուին, որովհետեւ գիտական եւ իմաստասիրական ծանոթութեանց ընդհանրացման համար արտաքոյ կարգի ջանքեր կը կատարուին, սուղ ժամանակի մէջ բազում աւելորդապաշտութիւնք տեղի տուն գիտութեան լուսոյն առջեւ: Գիտենք այսօր թէ մեր երկրագունտն ինչ կերպարանափոխութիւններ կրած է. Գիտենք թէ՛ մարդկութեան վիճակին մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւնք ինչ պատճառներով յառաջ եկած են. եւլն. եւլն:

Երբ կ'ըսեմ « Գիտոյն համար ամեն փոփոխութիւն իւր պատճառն ու բացատրութիւնն ունի », հոս ամեն բառն անտարակոյս բացարձակ մտօք չեմ առնուր, որպէս՝ երբ գիտուն կ'ըսեմք, ամենագիտ չենք իմանար: Սակայն բան մը հաստատապէս գիտէ գիտունն. այն թէ տիեզերաց մէջ ամեն բան օրէնքի ենթարկուած է, թէ ամեն փոփոխութիւն որ կը կատարուի՝ պատճառ մ'ունի, թէ մակածութեամբ եւ ընծայութեամբ մարդս պիտի գտնէ եւ ծանուցանէ բոլոր օրէնքներն՝ որք կը վարեն տիեզերքն: Այս հիման վրայ հաստատուած են եւ կը զարգանան գիտութիւնն եւ իմաստասիրութիւնն: Ամեն օր նոր գիւտ մը կը բերէ իւր հետ. օր ըստ օրէ կը ճշտանան դրական գիտութիւնք. եւ իմաստասիրութիւնն այլ եւս չըլներ մինչեւ ամպերն՝ որոնելու համար հոն փաստեր որք ամպոց նման պիտի ցնդին: Այո՛, գիտունք միշտ կ'ուսումնասիրեն, միշտ կը հետազօտեն, միշտ կը փորձարկեն, միշտ կը գտնեն. — եւ անտարակոյս զարմանալի չէ թէ, Հայ ազգին մէջ այնքան օժտեալ անհատներ գտնուելով հանդերձ, մեծ գործերն ու մեծ գիւտերն հանապազ կը կատարուին Եւրոպիոյ մէջ, ուր գործողք ու գտողք վարձ կ'ընդունին նիւթական ու բարոյական:

Գիտական գործեր, այո՛, համեմատաբար շատ կը կարգացուին այսօր յԵւրոպայ. Հանդէսք եւ օրաթերթք անվրէպ կը տեղեկացնեն հասարակութիւնն այդ գրեւնոյն սլարունակութեան, որովհետեւ ամեն ընթերցող չը հասնիր բնականաբար չարդալու բոլոր հրատարակութիւններն: Այսօր, ֆռանսական հանդիսի մը Գիտական խօսակցութիւնէն կը թարգմանենք հետագայ հատուածն, որ ծանօթութիւն կու տայ Պ. Ռա-

պուռատների կեդրոնական Սահարայի ֆառի դարերն անուն կարեւոր գրքին վրայ. Մեր ընթերցողաց յայտնի է թէ մարդկութիւնն՝ մինչեւ որ այս քաղաքակրթական բարձրագոյն վիճակին հասած է՝ զանազան շրջաններէ անցած է, զորս գիտունք կ'անուանեն՝ Ա. Քարի դար. — սոյն դարուց մէջ, որք երկուքի կը բաժնուին՝ Դար հասեալ ֆառի եւ Դար յղկեալ ֆառի, եւ ոյց տեւողութիւնն ամենէն երկար եղած է, մարդիկ գործած ու գործածած են իրենց ձեռքին տակ պատրաստ գտնուած քարերն. Բ. Պղնձի դար. — սոյն դարուն մէջ, մարդիկ, ձեռք ու մտք աւելի վարժ գտնուելով, աւելի կարողութիւն ստացած ըլլալով նիւթական եւ խմայական, սկսան մետաղներն հանել երկրին արգանդէն եւ զայն գործածել եւ արհեստագործել. Գ. Դար երկաթի. — երկաթն աւելի տոկուն մեաւոյ՝ աւելի զարգացեալ վիճակի մը մէջ պիտի գործածուէր. եւ, արդարեւ, մարդիկ պզնձի ծանօթութենէն ու կիրառութենէն յետոյ կը ծանօթանան երկաթին եւ կը գործածեն զայն: Քար, պղինձ, երկաթ այժմ հաւաարապէս կը գործածուին անտարակոյս վերջին — այսինքն երկաթի — Շրջանին հասած ժողովրդոց մէջ. սակայն քաղաքակրթութեան ընթացքին մէջ կը տեսնեմք ⁽¹⁾ թէ մարդ երկար դարեր քար միայն գործածած է. սոյն շրջանին մէջ նախնական քաղաքակրթութիւն մ'արդէն սկիզբն առած է, եւ աշխատութեան բաժանումն իսկ արդէն մուտ գտած է սոյն նախապատմական ժամանակաց մէջ, որպէս կ'իմանանք Պ. Ռապուռտէնի գրքէն:

Ե.

ՍՈՂԱՐՈ. — Այն ժամանակներն, ուր այրեցածին դօտեայ չիկերէք (fauve) մեր բնական երկիրներուն մէջ կ'ուարէին, մարդս կը բնակէր Սահարայի դաշտերուն մէջ զորս անսահման աւազակոյտք կը ծածկեն այսօր: Ասոր համազուելու համար բաւական է կարդալ Պ. Ռապուռտէնի շահեկան գործն, Քարի դարի կեդրոնական Սահարայի⁽²⁾ մտկադրեալ:

(1) Տես սոյն նիւթին վրայ Տը Մոնդիլիի Նախապատմական եւ Ինստիտուտի Շարժումիս մէջ Դնեգմանի ինչ կը պատմեն յօդուածոց շարքն:

(2) Les âges de pierre du Sahara central, Paris, Ghallamel.

Պ. Ռապուռտէն՝ Ֆլադէռ գնդապետին իբրեւ կցորդ ընկերացաւ իւր առաջին գիտական առաքելութեան (mission) միջոցին , եւ չորս ամիս անապատին մէջ անցուց : Սոյն արշաւանքին յուղիչ նկարագրութիւնն է իւր գիրքն , որ միանգամայն լուսամիտ ու խղճամիտ քննադատութիւն մ'է հաւաքեալ նիւթեղինաց : Առաքեալք հետերնին բերին 550 կտորէն աւելի ժողովրդագրական հատակոտորներ (pièces ethnographiques) , որք գրուեցան Սէն - Ժէռմէնի թանգարանն : Այդ հետաքրքրաշարժ հաւաքածոյին մէջ կը տեսնուին բազում հատեալքարեր (pierres taillées) զորս կը գործածէին նախապատմական մարդիկ : Արաքացիք՝ ուրիշ ժողովրդոց նման՝ իրենց հրաշալիւներուն մէջ պահած ըլլալ չեն թուիր նախնական զինագործներու յիշատակն , եւ երբ իրենց հարցուի թէ այդ կոշտ նետի ծայրերն ուստի՞ ձեռք բերած են , պատասխան կուտան թէ՛ զայնս սղիներ շինած են : Այդ մարդասէր սղիք հետքեր թողած են իրենց անցած տեղերն . այսպէս Պ. Ռապուռտէն՝ Հասի ալ Ճամայիայի մէջ գտած է արուեստանոցի մը բեկորներն , յորում ամեն աեսակ գործիք իւր յատուկ տեղն ունէր . հոս դանակներ դրուած կային , հոն նետեր , անդին քերիչներ , եւն : Ադկէ կրնանք հետեւցնել թէ այդ նախապատմական ժամանակին մէջ աշխատութեան բաժանումն արդէն գոյութիւն ունէր , թէ գործաւորք գոնէ վաչկատուն չէին , եւ թէ հաւանօրէն հասարակ ժողովուրդն նստական էր եւ կ'ապրէր որսորդութեամբ ու ձկնորսութեամբ :

28^{րդ} աստիճանին հարաւակողմն եւեթ Պ. Ռապուռտէն հաւաքած է չորսորդական (quaternaire) կայծքարեր . եւ կայծքարային աւազով շինուած բազում տապարներ որք բոլորովին համեմատելի էին Սէնդ - Աքէօլի քարայրին մէջ գտնուածներուն : « Հատեալ կայծքարերու գիւտն ի Սահարա , կ'ըսէ Պ. Էմիլ Գառդայեազ , հաստատապէս կ'ապացուցանէ թէ անապատն հանապազ անջրդի եւ հիւրամերժ չէր . » արգասաւոր եւ բնակեալ երկիր մ'էր , կը յաւելու . եւ բազում իրողութիւնք կը հաստատեն այս տեսութիւնն : Արդարեւ Հերոդոտոս կ'ըսէ թէ այդ վայրերուն մէջ կը ճարակէին եգ-

ներ, որոց եղջիւրներն սլանդաւորէն ծռած էին աչքերնուն վրայ. Սահարայի ժայռերուն վրայ գտնուած եզանց անդրիք կը հաստատեն այդ կարծիք: «Գուռուէկներուն տառնդութիւնք, կ'ըսէ Պ. Գառգայլագ, համաձայն կուգան նախնի քարայրներուն մէջ եզանց գործածութեան:»

Պ. Ռասուլուէնի համեմատ, այդ երկրին յանապատ կերպարանափոխութիւնն յամր ու յարատեւ կերպիւ է կատարուած: Քարաժայռք, տախա առ տախա անջատուելով մթնոլորտային ազդեցութեամբ, շուշի դարձած եւ կազմած են այն անսահման աւազակոյտներն որք լցուցած են գետերն եւ կեանքն այլ եւս անհնարին ըրած են հոն: Իրօք նոյն մըթնոլորտին ազդեցութիւնք հանապազօր կը տարածեն անապատին սահմանն:

է. Լ. ՊՈՒՎԻԷ

ՄԿՐՏԻԶ ԷՄԻՆ

Սպրիլ 17ին, Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանին մէջ ազգային հանդէս մը կատարուեցաւ: Հանդէսին առարկան էր Հնդկաստանէն եկած եւ եւրոպական համբաւ բռնեցող կենդանի մեծ անձնաւորութիւն մը, որ արդէն Պատմութեան կը վերաբերի՝ յիսնամեայ դրական արդիւնաւէտ գործունէութենէ մը յետոյ: Յիսուն տարի գործելէ յետոյ, գործիչ մը կամ հրապարակագիր մը իրաւունք ունի հանգչելու, եւ Պատմութիւնն իրաւունք ունի զայն դատելու: Նոքա, որք յիսուն տարի գործեցին ի վնաս հանրութեան, եւ կամ՝ իրենց դրիւք հանրութեան մեծամեծ ծառայութիւններ մատուցանելու կարօղ ըլլալով՝ անգործ մնացին եւ անօգուտ սպրեցան ազգին ու մարդկութեան համար, նոքա թող երկնչին Նեմեսեայ դատաստանէն: Մկրտիչ Էմին, աշակերտ Աւդալեանի եւ Թադիադեանի եւ ամբողջ ազգին վարժապետ, յիսուն տարիներ անընդհատ գրիչ շարժեց ու շունչ սպառեց. յիսուն տարի հեռագրօսեց, հաւաքեց, բաղդատեց, մտածեց, մա-

տենագրեց, հրատարակեց, եւ իւր կենդանի բարբառովն ըզնականիս վերականգնացուց եւ նոր սերնդեան սիրտն ի սէր ազգին եւ ի սէր գիտութեան վառեց, նորոգեց ազգային բանասիրութիւնն, նոր լոյսեր արեց ազգային պատմութեան ու գրականութեան վրայ. Ս. յսպիսի անձ մը պատմութեանն ինչ ունի սպասելու, բայց եթէ ներքոյ: Ապրիլ 17ին, այն վեամ յարկին մէջ ոյր անունն իր անունէն անբաժան է յաւէտ, Մկրտիչ Էմին լսեց այդ ներքոյն: Ի՛նչ ուրախութիւն է մեծ գործիչին, մեծ գրագէտին ուրախութիւնն, երբ ժողովուրդն՝ ընտրելոյ մը կամ ընտրելոյ բերնով՝ կը պանծացուցանէ յառաջագիւտութեան վեհ գործաւորն, երբ կ'անձնաւորէ եւ կարգաւ կ'անցունէ գործողին առջեւէն իր գործերն որք՝ իբր զուակունք մեծ մարդուն՝ կը հայցեն իրենց ծերունի բարի հօր օրհնութիւնն:

Եւ սակայն է՛ր այնպէս կը խօսիմ, որպէս թէ Մկրտիչ Էմին այդ յիսնամեակի հանդէսէն յետոյ պիտի կատարէր իրբեւ գրագէտ ապրելէ: Արդարեւ, կրասերն Պլինիոս կը գրէր. «Հայրենեաց պարտիմք առաջին ու միջին հասակն, այլ վերջինն՝ անձանց: Օրէնք կը թուին զայդ պատուիրել մեզ, հանգիստ շնորհելով վաթսնամեակից:» Սակայն կան վաթսնամեակիք, որք տակաւին չեն ուզեր, չեն կրնար հանգիստ ընել. օրինակ՝ նոյն իսկ յօդուածոյս եւ Ապրիլ 18ի հանդիսին առարկայ եղող նշանաւոր անձն, որ հանգստեան համար օրինաց սահմանեալ տարիքն արդէն ըննցուցած է եւ որ Յորէլեանէն յետոյ եւս չեմ կարծեր որ որ այլուր հանգիստ փնտռէ քան նոյն իսկ գրական ասպարիզին մէջ: Եւ միթէ Պլինիոս ատենակալաց ու զօրավարաց համար ըսած չէ՞ վերջիշեալ խօսքն. Օրէնքն՝ ատենակալաց եւ զօրավարաց եւ համայն քաղաքային պաշտօնատարաց իրաւամբ հանգիստ կը սահմանէ վաթսնամեայ հասակէն յետոյ. սակայն գրագիտաց օրէնքն ու սահմանն իրենց մտքին զօրութիւնն է. որքան ժամանակ որ պահեն այդ զօրութիւնն, այնքան ժամանակ կ'աշխատին, կ'արտադրեն. եւ զիրենք հանգստեան յորդորօղնբուն պիտի պատասխանէին անուանի Բօս – Բօյեաւլականին բանիւք. «Հանգչելու համար յաւիտենականութիւնն ունինք:»

Խմբագրութիւնս բարեբաստիկ է զի՝ ամեն նախակապէ ու նախանձէ ազատ՝ մեծարանք կը մատուցանէ մեծարդիւն ազգայնոց, Ռուսահայ ըլլան կամ Թրքահայ, սճակողմեան ըլլան կամ ձախակողմեան։ Յաւալի թէ Ռուսահայոց սլարբերական հրատարակութիւնք ընդհանրապէս նուազ լաւ տրամադրութիւն կը յայտնեն Թրքահայ արժանաւոր գործիչներու նկատմամբ։ Եւս առաւել ջաւալի է թէ Կաթողիկոսունք իրենց ազդեցութիւնն ի գործ չեն դնէր ի բաց բառնալու համար այն արգելքներն, որք երկաթէ ձեռաց կողմանէ կը յարուցուն յատկապէս՝ իրարմէ բաժանեալ պահելու համար Հայութեան երկու կարեւորագոյն հատուածներն։ Ինչէր ունէր ընելիք եկեղեցւոյն եւ ազգին սիրով վառեալ Կաթողիկոս մը...

Ե.

ՀԱՅՆ Ի ՏՌԱՆՍԱ

Ահաւաստիկ երիտասարդ մ'ալ, որ պատիւ կը բերէ իւր ճնօղաց, իւր ազգին, եւս եւ այն վարժարանին, ուր ստացած հիմնական միջնակարգ կրթութեան որքան իւր ուշիմութեան եւ աշխատասիրութեան շնորհիւ դիւրաւ ընդունուած եւ յառաջացած է Մօնթէլիէի Երկրագործական վարժարանին մէջ։ Պ. Նշան Գալփայեան, ընթացաւարտ Պէրպէրեան վարժարանի, Մօնթէլիէի Համալսարանին բոլոր շրջանաւարտից մէջ երկրորդն հանդիսացած է կարողութեամբ եւ ըստացած է Երկրաչափ-Հողագէտի վկայականն։ Այդ օժտեալ երիտասարդն ոչ միայն իւր դասընկերաց մէջ՝ սյսպէս՝ փայլած է, այլ եւ՝ Արօրներու ցուցահանդիսի մը քննիչ դատաւորաց յանձնախմբին անդամ նշանակուած ըլլալով՝ փայլած է իւր պաշտօնակցաց մէջ, եւ արժանացած արծաթեայ չքադրամի, զոր օրինաւոր գումարութեամբ պիտի կրէ անուամբ եւ իրաւամբ ճշմարտորդ այդ երիտասարդն, ում ի սրտէ կ'ուրախակցի Խմբագրութիւնս՝ Յաւանաջուոց առջեւ պանծացնելուն համար Հայ ազգն, եւ ում ի սրտէ կը մաղթէ Ազաթօն էֆէնսի վառքն։

Ե.

ԶԲՕՍԱՐԱՆ

«Երեք տոմար՝ պար, անգոյն ապ, եւ սեւ տրապ
«Դսնեմ, շանիմ եւ զերկրագունս՝ որ չ'է պարապ»
Մ. Տոր

— Երկու տողով լուծումը է ճիշդ, պարոն Մեն-Տոր,
Եկնուր ուրեմն սր տամ քեզ թերթ երեք կըտոր: —
— Բեկդգերուդ՝ ի գըթոխոց, Ասդիկ՝ յերկնուստ,
Ս. Ա. Խաննեան՝ ի վատիորէն ծաղկահարուստ,
Խայրոց — այդ օձ — յիմ հայրենեաց, եւ Ռ. Փայեղ
Յիւսկիւտարէ զոր սիւգն այգուն գայ փայփայել,
Դ. Իիթ, Ն. Նիկ. Սարդանաքադ. Օ. Հան. Ռուքեհ
Եւ Զ. Բուհի ալ հանդիսիս գըրատուփէն,
Յըլլած են ինձ, կարճ կամ երկայն, յանգեալ, արձակ
Երկոտասան նամակներու մի խիստ տրցակ:
Մ. Տորի գիրն ընկալայ նախ — նա շահեցաւ.
Միւսներն ի հուր արկի — ոչ ոք թող ըզգայ ցաւ:
— Իսկ անիտիտիս սոխ եւ ռախ, ագոխ եւ ոխ
Բառից զուգիշք՝ այլոց նրման չեն բաղմամբոխ,
— Քանզի սակաւք ունին ճակատ ճաճանչաւէտ,
Ոգի, աւիւն, տաղանդ, հանճար եւ են պրուհ
Եւ կոչուած են մի օր բաղմիլ, առնուլ հանգիստ
Ի բարձունս անդ, ամպածըրար, տատուածանիստ... —
Միւսա. Պերճ. Գ. Բէրէյիթէճեան, Խանճեան, Խայթոյ
Ինձ՝ չորս քերթուած տան, չորս հատ ալ խըրատ՝ մարդոց.
Պարգեւառուն, նախկին յղովն, է Տիար Միւսա
Որ՝ հետեւեալ կերպիւ՝ հանուրց կուտայ մի դաս.
«Տո՛ւք ուրիշին ըզճեր պըտուղ, դուք կերէ՛ք սոխ,
«Թէ՛ լարեկամ լինի ուրիշն այն, թէ՛ ոտիս.
«Զի խաղողէն ալ քաղցը՝ յայնժամ թըւի ազոխ
«Երբոր քաղէք աւաւել սէր ու նըւազ ոխ»
Յըտե՛ս, տեարք իմ. մի հանէք ձայն, մի վըլվըլուկ,
Այլ ջանացէ՛ք լուծել զայս իմ նոր հանեղուկ:

Նախորդս՝ արդէն, գիշեր ցերեկ, արածանի ամենուրեք...:
Երկրորդս՝ է ոմն անձ պատմական, ծընող որդոյ փախբաս-
կան...:
Ամբողջս՝ է նման մի խոբանի, զոր ոմն արեայ իւր հետ տա-
նի...:
Շրջէ՛ զայն եւ՝ յետ գլխասման՝ տես ի հարաւ վայր մ'անասմ-
ման...:

ԿԱՅԵՐՈՒԽ

Նուէր Եռամսեայ Երկրագունդ

Պատասխանք պարտին հասնիլ լանուն Կայծորիկի ց20 Մայիս 1886:

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ.	Գաբրիել Էժենի Էգնական (M. Kapriel Eknayan,	
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)	
Մանչեսթեր	»	Գ. Էժենի Մոլսոլաֆեան (Mr. K. Moldo-	
		vack 36 Range Road, Alexander Park.	
		Manchester.	
Վարնա	»	Կարապետ Էժենի	Յովասափեան
Կարին	»	Յակոբ	» Զամաճեան
Ա.Քիօն Բ. Հիսար	»	Սմբատ	» Դալիբեան
Սրվազ	»	Յարուքիւն	» Բարունակեան
Մարաշ	»	Սարգիս	» Գ. Սամուէլեան
Այնքապ	»	Վահան	» Քիւրճեան
Մուշ	»	Մկրտիչ	» Սարբեան
Վան	»	Մարկոս	» Նաթանէան
Բզլի	»	Աւետիս	» Քաջբերունի
Իզմիս-Պահնէնիկ	»	Յարուքիւն	» Տէր Կարապետեան
Մարզուան	»	Յովնաննէս	» Գալսեան
Տրապիզոն	»	Մինրան	» Քիւրճեան

ԳՐԱՍԵՆԵԱԿ

Րիզա փաշա Եօզուուր , Շարգ չարքար , վերին յարկ , քիւ 52

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سٹک رخصتیہ لطیح او لئشدد — رخصتنامہ نومبر ۱۳ سنہ ۱۳۹۷ شریاط ۲